

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Uloga vršnjačkog nasilja u objašnjenju pojavnosti internaliziranih
problema kod mlađih adolescenata

Mateja Kerovec
Mentorica: doc. dr.sc. Miranda Novak

Zagreb, lipanj, 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Uloga vršnjačkog nasilja u objašnjenju pojavnosti internaliziranih
problema kod mlađih adolescenata

Mateja Kerovec

Mentorica: doc. dr.sc. Miranda Novak

Zagreb, lipanj, 2018.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Uloga vršnjačkog nasilja u objašnjenju pojavnosti internaliziranih problema kod mlađih adolescenata“ i da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Mateja Kerovec

Zagreb, 20. lipnja, 2018.

Sadržaj

1. UVOD.....	6
2. VRŠNJAČKO ZLOSTAVLJANJE	7
3. INTERNALIZIRANI PROBLEMI U PONAŠANJU.....	13
5. POSLJEDICE VRŠNJAČKOG NASILJA	15
6. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA.....	18
7. METODOLOGIJA.....	19
7.1. NAČIN PROVOĐENJA ISTRAŽIVANJA	19
7.2. UZORAK ISPITANIKA	19
7.3. VARIJABLE I MJERNI INSTRUMENTI.....	21
8. REZULTATI.....	22
8.1. Pojavnost vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju.....	22
8.1.1. Pojavnost vršnjačkog nasilja	22
8.1.2. Pojavnost internaliziranih problema	23
8.1.3. Pojavnost suicidalnih simptoma.....	24
8.1.4. Mjesto gdje se nasilje dogodilo.....	25
8.1.5. Traženje pomoći	25
8.1.6. Reakcija na svjedočenje vršnjačkom nasilju.....	26
8.2. Spolne razlike	26
8.2.1. Spolne razlike u odnosu na pojavnost vrste nasilja	26
8.2.1. Spolne razlike u odnosu na pojavnost internaliziranih problema	27
8.3. Povezanost pojedinih oblika vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema	28
9. RASPRAVA.....	29
10. PREVENTIVNE AKTIVNOSTI	33
10.1. KIVA program	33
10.2. Program "Za sigurno i poticajno okruženje u školama"	34
11. METODOLOŠKI NEDOSTACI I PREPORUKE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA.....	36
12. ZAKLJUČAK.....	37
13. LITERATURA	39

Naslov rada: Uloga vršnjačkog nasilja u objašnjenju pojavnosti internaliziranih problema kod mlađih adolescenata

Ime i prezime studentice: Mateja Kerovec

Ime i prezime mentorice: doc. dr. sc. Miranda Novak

Program/modul na kojem se polaže diplomski ispit: Socijalna pedagogija/Djeca i mladi

SAŽETAK

Ovim diplomskim radom htjela se ispitati zastupljenost različitih vrsta vršnjačkog nasilja, kao i simptoma internaliziranih problema kod mlađih adolescenata s područja Međimurja te istražiti povezanost različitih vrsta vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju. Osim toga, radom se htjelo saznati postoje li razlike u izloženosti vršnjačkom nasilju i pojavnosti simptoma internaliziranih problema s obzirom na spol ispitanika. U istraživanju je sudjelovalo 433 učenika i učenica sedmih i osmih razreda u administrativnim gradskim sredinama, Čakovcu, Murskom Središću i Prelogu. U uzorak je bilo uključeno 190 (44,7%) mladića i 235 (55,3 %) djevojaka, starosti od 12 do 15 godina ($M=13,6$). Upitnik korišten u istraživanju kombinacija je CTC upitnika za djecu i mlade (Mihić, Novak, Bašić, 2011), Upitnika školskih odnosa (*School Relationship Questionnaire- SRQ*) autora Woods i White (2005), Multidimenzionalne skale vršnjačkog nasilja (*Multidimensional Peer-Victimization Scale*, Mynard, Joseph, 2000) te Upitnika o ponašanju na internetu (Čosić i sur., 2010), a osnovnoškolci su ga ispunjavali u svojim školama, uz prethodni pristanak roditelja. Rezultati su pokazali da ispitanici u velikom broju iskazuju simptome depresivnosti i suicidalnosti. Što se tiče vršnjačkog nasilja, rezultati ukazuju na najčešću pojavnost verbalnog nasilja i otuđivanja predmeta, dok se najrjeđe javlja nasilje putem interneta. Utvrđene spolne razlike ukazuju na to da adolescentice češće iskazuju simptome depresivnosti i suicidalnosti u odnosu na adolescente, te da su adolescentice češće izložene relacijskom nasilju, dok su mladići češće izloženi fizičkom nasilju. Istraživanje je također ukazalo na povezanost između vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju, na način da je veća izloženost svakom od istraživanih oblika vršnjačkog nasilja povezana s javljanjem većeg broja simptoma depresivnosti i suicidalnosti, pri čemu je ta povezanost najveća za relacijsko nasilje.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje, internalizirani problemi, adolescenti

Title of work: Role of peer violence in explanation of internalizing problems prevalence in younger adolescents

Name and surname of the student: Mateja Kerovec

Name and surname of the mentor: Miranda Novak, PhD, Assistant Professor

The study program: Social pedagogy/Children and Youth

SUMMARY

The purpose of the study was to examine the representation of different forms of peer violence and internalizing problem behaviors in younger adolescents from Međimurje, as well as to explore the role of peer violence in explanation of internalizing problems prevalence in younger adolescents. Gender differences in peer violence exposure and internalizing problems symptoms have also been studied. The study included 433 male and female students in seventh or eighth grade, who attend primary schools in administrative urban areas, Čakovec, Mursko Središće and Prelog. The sample included 190 boys and 235 girls. The questionnaire used in the study is the combination of the CTC questionnaire for Children and Youth, the School Relationship Questionnaire, Multidimensional Peer-Victimization Scale and the Questionnaire about behaviour on the Internet (Čosić et al., 2010). The students have answered the questionnaire in their schools after getting the approval from their parents. According to the results, teenage girls are more relationally victimized, while teenage boys are more physically victimized. The results have also shown that the subjects express various symptoms from the internalizing problems domain, mostly depressive symptoms, sometimes followed by suicidal symptoms. Teenage girls express these symptoms more often than their male counterparts. The study has also pointed out a correlation between peer violence and internalizing behavioural problems, where greater exposure to each of the investigated forms of peer violence has resulted in the occurrence of a greater number of depressive and suicidal symptoms. The connection has been the greatest for relational violence.

Key words: peer violence, internalizing problems, adolescents

1. UVOD

Vršnjačko je nasilje zasigurno vrlo česta pojava. Tako djeca u školi, ali i izvan nje, mogu biti uzastopno i sustavno uznemiravana i napadana od strane svojih vršnjaka. Većina odraslih osoba sjeća se ove pojave iz vlastitih školskih dana, a sve do kraja 1960-ih i ranih 1970-ih godina ponašanja koja se danas opisuju kao vršnjačko nasilje smatrana su sastavnim dijelom ljudskog razvoja, odnosno prolaznom fazom karakterističnom za djetinjstvo. Do promjene u stavu prema vršnjačkom nasilju došlo je 1972. godine kada je švedski liječnik Heinemann zabilježio svoja zapažanja o nasilju među skupinom djece na školskom igralištu (Rivers, Duncan i Besag, 2007). Heinemannova studija (1972, prema Sesar, 2011) prvo je istraživanje nasilja među školskom djecom – ponašanja koje je on nazvao i opisao kao *bullying*. Navedeno istraživanje bilo je popraćeno istraživanjem Dana Olweusa koji je sustavno istraživao prirodu, frekvenciju i dugotrajne posljedice nasilja među djecom (eng. *bullying*) u skandinavskim zemljama. Nakon Olweusa, sve se veći broj znanstvenika počeo baviti ovom temom te različitim vrstama vršnjačkog nasilja, aspektima, ulogama u vršnjačkom nasilju, kao i njegovim posljedicama.

S druge strane, mladi su posebno ranjiva skupina zbog ranih promjena koje donosi razvoj k odrasloj dobi (Bašić i Novak, 2008). Adolescencija je razdoblje ranjivosti i razvoja, a sa sobom nosi važne promjene u tijelu, mozgu, okruženju i socijalizaciji adolescenata (Storr, Pacek i Martins, 2012). U tom procesu razvoja nerijetko dolazi do pojave simptoma anksioznosti, psihosomatiziranja, depresije te manjka životnog zadovoljstva (Brassai, Bettina i Steger, 2011, prema Miser, 2016). Prema tome, u adolescenciji se javljaju brojni rizici za razvoj internaliziranih problema, odnosno poremećaja pretjerano kontrolirajućeg ponašanja (Achenbach i Edelbrock, 1978). Nedavno je na području Međimurske županije, u okviru diplomskog rada Ive Miser (2016) provedeno istraživanje kojim se ispitala pojavnost internaliziranih problema u ponašanju te razlika u pojavnosti u odnosu na spol kod srednjoškolaca, učenika Gimnazije Josipa Slavenskog u Čakovcu. Istraživanje je ukazalo na važnost školskog sustava te pozitivne suradnje učitelja i učenika, ali i učenika međusobno u sklopu kojeg se stvara pozitivno školsko ozračje koje potom dovodi i do većeg zadovoljstva, pozitivnih osjećaja, ali i boljeg školskog uspjeha. Budući da vršnjačko nasilje dovodi upravo do suprotnog, cilj ovog diplomskog rada je ispitati pojavnost različitih oblika vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju te istražiti povezanost različitih vrsta vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema kod adolescenata. Osim toga, u radu će se detaljnije definirati vršnjačko nasilje, njegove podjele te dosadašnja saznanja o posljedicama istog. Isto tako detaljnije će se analizirati internalizirani problemi, rezultati dosadašnjih

istraživanja o internaliziranim problemima te će se predočiti mogućnosti preventivnog djelovanja u školskom okruženju.

2. VRŠNJAČKO ZLOSTAVLJANJE

Vršnjačko zlostavljanje često se definira kao oblik agresivnog ponašanja u kojem postoji nesrazmjer moći između djeteta nasilnika i djeteta žrtve gdje nasilnik ima veću moć, a takvo se ponašanja često ponavlja (Rigby,2002). Jedan od glavnih stručnjaka u području vršnjačkog zlostavljanja, Dan Olweus (1998) navodi kako vršnjačko zlostavljanje obilježavaju tri kriterija: (1) namjerno nanošenje štete drugoj osobi, (2) ponavljanje i trajanje kroz neko vrijeme i (3) neravnoteža moći. Pri tome se nesrazmjer moći odnosi na to da nasilnik može biti stariji, jači, popularniji, bogatiji i slično, odnosno da se može raditi o većem broju djece koja udruženo zlostavljaju manji broj ili jednu žrtvu. Drugim riječima, nasilništvo ne uključuje konflikt dvaju djeteta podjednakog stupnja moći. Namjera povređivanja znači da nasilnik želi nanijeti emocionalnu ili fizičku bol, očekuje da će njegovi postupci boljeti i uživa u promatranju nasilja što znači da se ne radi o nasilju u slučaju da do povrede dođe slučajno (na primjer slučajno podmetnuta noga i isprika, nenamjerno isključivanje). Ponavljanje i trajanje kroz neko vrijeme odnosi se na to da i nasilnik i žrtva znaju da će se nasilničko ponašanje vjerojatno ponoviti i da se ne radi o jednokratnom događaju. Prpić (2006) kao još jednu od važnih karakteristika navodi i prestravljenost koja se javlja kao rezultat sustavnog nasilja koje se koristi kako bi se zastrašilo druge i održala dominacija. Ona je nerijetko cilj nasilnika jer mu ona dopušta da se ponaša slobodno, bez straha od okrivljavanja ili odmazde budući da se žrtva počinje osjećati toliko bespomoćnom da je vrlo malo vjerojatno da će uzvratiti ili nekome spomenuti nasilništvo. Budući da nije uvijek jasno operacionalizirano jesu li zadovoljeni svi kriteriji da bismo određeno ponašanje mogli smatrati vršnjačkim zlostavljanjem (engl. *bullying*), taj se pojam često neopravdano poistovjećuje s vršnjačkim nasiljem (engl. *peer violence*) (Velki i Vrdoljak, 2012, prema Rajhvajn Bulat, Ajduković, 2012). Ono što vršnjačko nasilje razlikuje od vršnjačkog zlostavljanja jest da ono najčešće ne uključuje sve navedene karakteristike, odnosno najčešće ne ispituje odnos moći nasilnika i žrtve te namjeru počinjenog nasilničkog ponašanja (Velki i Vrdoljak, 2012). Rigby (2002) smatra da se o vršnjačkom nasilju treba razmišljati kao o aktivnosti koja se javlja uzduž kontinuuma težine te smatra da nije lako postići dogovor oko toga što predstavlja blage, umjerene i ekstremne forme vršnjačkog nasilja. To je djelomice rezultat toga što posljedice različitih oblika mogu varirati od osobe do osobe, odnosno neka osoba može biti povrijeđena

zadirivanjem na određenu temu na koju je ona visoka osjetljiva, ali istovremeno se ta ista osoba ne mora osjećati povrijeđeno ako je doživjela blagi fizički napad.

Na različite načine pokušalo se odrediti postojanje podvrsta ili oblika vršnjačkog nasilja. Vršnjačko se nasilje najčešće dijeli u dva glavna oblika: tjelesno i verbalno. Tjelesno nasilje najuočljiviji je oblik nasilja te podrazumijeva postupke poput udaranja, guranja, čupanja za kosu, štipanja i slično. Verbalno nasilje najčešće prati tjelesno, a ono podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, zadirivanje i slična ponašanja... Uz navedene oblike nasilje mogu se izdvojiti još i emocionalno nasilništvo koje je usko povezano s prethodna dva oblika te uključuje namjerno isključivanje djeteta koje je žrtva nasilja iz zajedničkih aktivnosti razreda ili grupe, ignoriranje, kulturalno nasilništvo koje podrazumijeva vrijeđanje temeljeno na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi i posljednje, ekonomsko nasilništvo koje uključuje krađu i iznuđivanje novca (Bilić i Karlović, 2004). Griffin i Gross (2004) navode i razlike prema tome koliko je ponašanje vidljivo pa govore o otvorenoj, odnosno očevidnoj agresiji koja najčešće uključuje tjelesno nasilje i relacijskoj agresiji koju su definirali kao povređivanje drugih kroz svrhovitu manipulaciju i oštećivanje odnosa. Relacijska agresija tako može uključivati neizravnu agresiju, u kojoj se ne suočavamo izravno s metom napada, kao i neke oblike socijalne agresije, koja cilja na samopouzdanje ili društveni status žrtve. Među najuobičajenijim oblicima relacijske agresije su (Prpić, 2006): zahtjevi „učini to ili ti više neću biti prijatelj“, okretanje cijele grupe protiv nekog djeteta, kažnjavanje šutnjom, kao i neke neverbalne geste ili govor tijela (preokretanje očima, glasno uzdisanje i slično). Griffin i Gross (2004) vršnjačko nasilje razlikuju i prema tome je li ponašanje spontano ili izazvano, odnosno može se razlikovati proaktivno i reaktivno nasilničko ponašanje. U posljednje vrijeme, razvojem tehnologije i komunikacijskih kanala sve veći značaj počinje imati i nasilje preko interneta (elektroničko nasilje), takozvani *cyberbulling*. Nasilje preko interneta opći je naziv za svaku komunikacijsku aktivnost *cyber* tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opće dobro (Buljan Flander i sur., 2010). Tim su oblikom nasilja obuhvaćene različite situacije u kojima je dijete ili tinejdžer izloženo napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece, putem interneta ili mobilnog telefona. Postoje dvije vrste nasilja preko interneta: izravan napad i napad preko posrednika. Izravan napad obuhvaća ponašanja kada maloljetnik šalje uznemirujuće poruke ili slike mobitelom, e – mailom ili na chatu, šalje viruse, pornografiju ili neželjenu poštu na e-mail ili mobitel, lažno se predstavlja kao drugo dijete, objavljuje privatne ili neistinite podatke o drugoj osobi i slično. Napad preko posrednika događa se kad počinitelj žrtvu napada preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna. Primjerice, to se događa kada dijete dozna lozinku e-maila drugog djeteta te s

njegove e-mail adrese šalje uznemirujuće poruke njegovi prijateljima i slično. Nasilje putem interneta sa sobom donosi i nove opasnosti poput posljedica nasilja koje katkad mogu biti i ozbiljnije od onih u stvarnim situacijama budući da je publika nasilja preko interneta mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Osim toga, preko interneta počinitelj nasilja može ostati anoniman te ta činjenica velikom broju djece koja se u stvarnom svijetu nebi ponašala nasilno, služi kao poticaj za nasilno ponašanje (Buljan Flander, Krmek, BorovecMuhek, 2007).Isti autori navode i kako istraživanja na temu međuvršnjačkog nasilja govore da je čak 18% djece u dobi 12 – 14 godina bilo žrtva nekog oblika nasilja preko interneta, a od djece izložene učestalom nasilju, njih 62% izjavilo je kako je nasilnik bio njemu poznata osoba ili čak kolega iz razreda(Buljan Flander i sur., 2007). Uz to, djevojčice su evidentirane kao češće žrtve, ali i kao češći nasilnici na internetu od dječaka. Različita istraživanja govore da udio djece i mladih koji su doživjeli i činili nasilje preko interneta iznosi od 20 % do 40 % (Aricak i sur., 2008; Dehue i sur., 2008; Hinduja i Patchin, 2008; Li, 2006; 2007; Takunga, 2011, sve prema Đuraković, Šincek, Tomašić Humer, 2014). Drugi autori, primjerice Juvonen i Gross (2008, prema Đuraković i sur., 2014) navode da postotak mladih u dobi od 12 do 17 godina koji su barem jednom u životu iskusili neki od oblika nasilja putem interneta iznosi čak 72%. Rezultati istraživanja na području Republike Hrvatske (Pregrad, 2010) govore o podacima od 34% sudionika u dobi od 14 do 15 godina koji su doživjeli elektroničko nasilje. Bilić, Buljan Flander i Rafajac (2014, prema Đuraković, 2014) navode kako su najčešći oblici nasilja na internetu kod učenika sedmih i osmih razreda sljedeći: sramoćenje na forumu, blogu ili društvenim mrežama (38,4%), objavljivanje sramotnih slika ili sadržaja na webu (32,4%) te uznemiravanje slanjem poruka putem e- maila ili SMS-a (29,9%).

Četiri su karakteristična profila koji se mogu razlikovati u okviru vršnjačkog nasilja (Salmivalli i sur, 1996, prema Sesar, 2010) : djeca koja su izložena nasilju (žrtve), djeca koja se nasilno ponašaju (nasilnici), djeca koja doživljavaju nasilje, ali ga i sami čine (takozvane provokativne žrtve) te djeca koja ni na koji način ne sudjeluju u vršnjačkom nasilju. Učestalost vršnjačkog nasilja varira s obzirom na način njegova definiranja (uzima li se u obzir samo vršnjačkog zlostavljanje ili nasilje), ali i s obzirom na zemlju u kojoj se istraživanje provodilo te se kreće u rasponu od 9 do 54% (Sesar, Sesar, Dodaj, 2012). Ako se promatra učestalost s obzirom na ulogu u nasilnom ponašanju, prema Sesar (2011) rezultati inozemnih istraživanja identificirali su 7-23% ispitanika kao počinitelje nasilja, 5-12% kao djecu koja doživljavaju nasilja te 2- 21% kao djecu koja doživljavaju nasilje, ali su i počinitelji nasilja. Istraživanje provedeno u 22 europske zemlje (Nansel i sur., 2004, prema

Miler, 2017) pokazuje da Švedska i Wales imaju najnižu stopu počinitelja nasilja (3%), dok Danska ima najvišu učestalost (20%). Što se tiče takozvanih provokativnih žrtava, njihov najmanji broj utvrđen je u Švedskoj (1%), a najveći u Litvi (20%). Kada se radi o djeci koja su izložena nasilnom ponašanju vršnjaka, njihova se zastupljenost kreće od 5% u Švedskoj do 20% u Litvi. Što se tiče Republike Hrvatske, rezultati istraživanja vršnjačkog nasilja (Elez, 2003) na uzorku od 309 učenika viših razreda zagrebačkih osnovnih škola, pri čemu je korišten Upitnik nasilnik/žrtva Dana Olweusa, utvrđeno je 20,1% žrtava i 17,4% nasilnika. Prema rezultatima drugog istraživanja, koje je provedeno u Poliklinici za zaštitu djece grada Zagreba (Bilić i Karlović, 2004), a u kojem se ispitalo nasilje među djecom u 25 osnovnih škola u 13 gradova Hrvatske, može se govoriti o 19% djece izložene nasilnom ponašanju skoro svakodnevno, 8% djece koja su bila izložena nasilnom ponašanju, ali su istovremeno bili i počinitelji nasilja te 8% djece počinitelja nasilja. Aktualno istraživanje provedeno u Hrvatskoj (Reić, Ercegovac, 2016) govori o 40-80% (ovisno o vrsti nasilja) učenika koji su barem jednom doživjeli nasilje. Rezultati su pokazali da više od 50% učenika doživljava nasilno ponašanje povremeno ili često, a njih čak 5–17% svakodnevno doživljava neki od oblika nasilnog ponašanja. Među oblicima nasilnog ponašanja kojima su učenici izloženi gotovo svakodnevno najzastupljenije je ogovaranje (17,46%), a najmanje se često javlja čupanje za kosu, dijelove odjeće i slično (5,49%) te upućivanje ružnih poruka putem mobilnih telefona ili društvenih mreža (7,71%).

U Bergenskom je istraživanju utvrđeno kako je 50% osnovnoškolske djece izložene nasilju vršnjaka to doživjelo od djece koja su od njih bila starija (Olweus, 1998), a slične rezultate dobili su i autori u Hrvatskoj (Buljan Flander, Ćorić Špoljarić i DurmanMarijanović, 2007) koji navode kako najviše nasilničkog ponašanja pokazuju učenici završnih razreda (7. i 8.) osnovne škole. Prema rezultatima navedenih istraživanja može se zaključiti da do porasta nasilnog ponašanja dolazi s dobi, no neki su utvrdili i suprotno, to jest, kako s porastom dobi djeteta dolazi do smanjenja nasilja (Espelage i Horne, 2008, prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Do takvih neslaganja u rezultatima dolazi zbog dijela dobne krivulje koji se ispituje jer čini se kako porast nasilničkog ponašanja s dobi nije linearan, već ima oblik obrnute U – krivulje (Olweus, 1998). Odnosno, tijekom osnovnoškolske dobi dolazi do porasta nasilničkog ponašanja te je ono najučestalije kod djece u završnim razredima osnovne (7. i 8. razred) i nižim razredima srednje škole (1. i 2. razred), dok nakon te dobi slijedi pad. Vrhunac vršnjačkog nasilja, posebno relacijskog, zabilježen je u dobi od 14 do 15 godina (Murray – Harvey, Slee i Taki 2010; Sušac, Rimac i Ajduković, 2012, prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Porast nasilničkog ponašanja u višim razredima osnovne škole i nižim razredima

srednje škole uglavnom se objašnjava pokušajem djece, a osobito dječaka, da putem nasilja uspostave dominantni status u grupi (Vejmelka, 2012). Kako se učenici bliže završetku srednjoškolskog obrazovanja, nasilje se smanjuje što se može objasniti učenjem socijalno prihvatljivih oblika ponašanja, boljom samoregulacijom te ozbiljnijim sankcijama za stariju djecu koja se agresivno ponašaju. Što se tiče spola, Rigby (2006) navodi kako učenici oba spola, u dobi od 7 do 18 godina, u 18% slučajeva prijavljuju da su ih vršnjaci najmanje jednom tjedno zlostavljali, pri čemu je taj postotak nešto veći za dječake, a razlike su veće u srednjim školama. U svim su dobnim skupinama djevojčice rjeđe tjelesno zlostavljane nego dječaci, no one su češće izložene posrednom zlostavljanju, dok je učestalost verbalnog zlostavljanja podjednako zastupljena kod učenika oba spola. Rezultati istraživanja u Hrvatskoj (Pregrad, 2011) govore da su dječaci nasilni i prema dječacima i prema djevojčicama, dok su djevojčice najčešće nasilne prema drugim djevojčicama. Dječake više ismijavaju i rugaju im se, dok je kod djevojčica prisutnije isključivanje iz društva i širenje glasina od njima. Od djece koja zlostavljaju 75% čine dječaci a 25% djevojčice. Slično navode i Velki i Kuterovac Jagodić (2014) koje objedinjujući ranija istraživanja dolaze do zaključka kako su rezultati istraživanja spolnih razlika manje konzistentni kod verbalnog nasilja, dok je fizičko nasilje više karakteristično za dječake, a relacijsko nasilje djevojčicama. Navedene se spolne razlike objašnjavaju na različitim razinama, od biološke prema kojoj je slabija fizička snaga žena uzrok tome da se one moraju koristiti indirektnijim oblicima nasilja (Bjorkqist, 1994, prema Kraljic Babić, Vejmelka, 2015), do socijalizacijske prema kojoj roditelji potkrepljuju izravne oblike nasilnog ponašanja kod dječaka, no iste oblike ponašanja obeshrabruju kod djevojčica te se stoga one moraju služiti skrivenijim oblicima agresivnih ponašanja (Cardi i sur., 2008, prema Velki i Jagodić Kuterovac 2014). No, kako autorice navode, spomenute razlike mogu proizlaziti i iz metodoloških karakteristika istraživanja (Velki i Jagodić Kuterovac, 2014).

Što se tiče mjesta gdje se vršnjačko nasilje odvija moguće je razlikovati školski prostor, put kojim učenik dolazi do škole i put kojim se učenik vraća kući iz škole. U školi se nasilništvo događa u razredu i na mjestima gdje se učenici skupljaju: na igralištu, u blizini zahoda, hodnicima, svlačionicama i sl. te se najčešće odvija za vrijeme školskog odmora ili ručka. Izvan škole nasilje se događa na putu od škole do kuće, u školskom autobusu, na autobusnoj stanici, u igraonicama, tijekom produženog boravka, u trgovačkim centrima, na igralištima ili u parkovima (Rigby, 2004). Činjenica da se zlostavljanje rjeđe događa u učionici, unatoč činjenici da učenici, dok su u školi, više vremena provode u učionici ne bi nas trebalo čuditi jer su u toj situaciji učenici ipak pod nadzorom učitelja. Ipak, unatoč toj činjenici, veliki broj učenika navodi kako se zlostavljanje u njihovim učionicama događa vrlo često (Rigby, 2006).

Tu se vjerojatno misli na izrugivanje i druge oblike verbalnog zlostavljanja, a manje na tjelesno zlostavljanje. Većina zlostavljanja ipak se događa kad učitelj nije prisutan. Međutim, ono se ponekad nastavlja i u njegovoj prisutnosti, osobito ako učenici nastavu doživljavaju kao nezanimljivu ili ako ne zaokuplja pažnju učenika. Za razliku od zlostavljanja unutar učionice koje je uglavnom verbalno, na školskim hodnicima dolazi do povećanog tjelesnog zlostavljanja. Kako na hodnicima, tako i izvan školske zgrade učestalije je tjelesno zlostavljanje (Nikčević-Milković, Šuto, Belančić, 2012).

Istraživanje provedeno u Hrvatskoj (Nikčević-Milković, Šuto, Belančić, 2012) koje se bavilo razlikama između vršnjačkog nasilja u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama došlo je do rezultata kako se u gradskoj sredini najviše nasilja događa na školskim hodnicima ili stubištima (60%), na putu do škole i iz škole (51%). Zatim slijede: negdje drugdje unutar škole (47%), igralište ili sportski teren (42%), učionici dok je učitelj bio odsutan (40%), učionici dok je učitelj bio nazočan (31%), školskoj blagovaonici (20%), sportskoj dvorani ili svlačionici (15%), u zahodu (9%), na autobusnoj stanici (9%) i u školskom autobusu (2%). U odnosu na prigradsku sredinu najveći dio nasilja događa se na školskim hodnicima ili stubištima (67%), u učionici dok je učitelj bio odsutan (48%), na putu od kuće do škole (48%), igralištu ili sportskom terenu (43%), negdje drugdje unutar školske zgrade (38%), u sportskoj dvorani ili svlačionici (33%), u zahodu (29%), u učionici dok je učitelj bio nazočan (24%), na autobusnoj stanici kraj škole (19%), u školskoj blagovaonici (19%) te u školskom autobusu (9%). Učenici seoske sredine navode da se nasilje najčešće događa na igralištu ili sportskom terenu (100%) i u učionici dok je nastavnik bio nazočan (100%), a na drugom mjestu na putu od kuće do škole (50%) i na autobusnoj stanici blizu škole (50%).

Kada je riječ o osobama kojima su se djeca najsklonija povjeriti vezano uz doživljeno vršnjačko nasilje ili se obratiti za pomoć, rezultati inozemnih istraživanja pokazuju kako su to najčešće roditelji (Limber i sur., 2013, prema Reić Ercegovac, 2016). Ipak, isti autori (Limber i sur., 2013, prema Reić Ercegovac, 2016) navode kako s dobi opada broj učenika koji navode roditelje kao osobe kojima bi se prvo obratili u slučaju nasilja, pa je tako njihov udio kod uzoraka djece rane školske dobi oko 50%, a među adolescentima 24% kod mladića i 44% kod djevojaka. Što se tiče ostalih sudionika navedenog istraživanja, 20% učenika obratilo bi se prijateljima ili braći i sestrama, dok 17- 41% nikome ne prijavljuje niti bi prijavilo doživljeno nasilje, što je zabrinjavajući podatak budući da je prijavljivanje doživljenog nasilja prvi korak k intervenciji i pružanju pomoći, kako žrtvi tako i počinitelju. Kao razlozi zašto učenici ne prijavljuju doživljeno nasilje najčešće se navodi kako sjećaju sram jer su žrtve nasilništva, pogotovo dječaci koje se od najranije dobi uči da bi trebali biti izdržljivi, jaki te da „dečki ne

plaču“. Također, djeca su naučena da je „cinkanje“ vršnjaka loše, a osim navedenog, djeca se boje i osвете ako se nekome povjere ili misle da im nitko ne može ili ne želi pomoći.

3. INTERNALIZIRANI PROBLEMI U PONAŠANJU

Prema Novak i Bašić (2008) internalizirani problemi kod djece i adolescenata važan su prediktor mentalnog zdravlja, a time i ishoda za budućnost. Istovremeno, kako autorice navode, zbog načina manifestacije, ove teškoće teško su prepoznatljive. Razlog tome je činjenica da učitelji takvu djecu drže mirnom i povučenom, ne predstavljaju im nikakvu smetnju na nastavi, te su prema tome i često opisivani kao idealni učenici. Kao što je ranije navedeno, najčešćim se internaliziranim problemima smatraju: povučenost, strahovi, anksioznost, depresija, psihosomatske teškoće i suicid. Mnoga istraživanja ukazuju na povezanost internaliziranih problema u dječjoj dobi te sličnih problema u odrasloj dobi. Bašić (2009, prema Maglica i Jerković, 2014) tako govori kako su internalizirani simptomi relativno stabilni u vremenu te da ponašanja u djetinjstvu kao što su povučenost, osamljenost, manjak prijatelja i sklonost maštanju imaju tendenciju trajanja i u kasnijoj, odrasloj dobi. Također, iako se većina internaliziranih poremećaja dijagnosticira u adolescentnoj dobi, Ashford i suradnici (2008) navode kako se oni javljaju ranije i relativno su stabilni sve od ranog djetinjstva pa do odrasle dobi. Colman i suradnici (2007) tako navode podatak da je oko 70% adolescenata koji su imali neki oblik internaliziranog poremećaja imalo psihičkih problema kasnije u odraslosti, s 36, 43 i 53 godine. Ono zbog čega se ne prepoznaju u ranijoj dobi jest činjenica da su oni, naspram eksternaliziranih problema, teže uočljivi i teže dostupni opažanju budući da vanjsko ponašanje nije jedina komponenta ovih poremećaja, ali i zato što su često prikriveni razvojnim promjenama koje otežavaju prepoznavanje i pravodobnu prevenciju (Macuka, 2008, Krstanović, 2016). Novak i Bašić (2008) posebno naglašavaju važnost uočavanja simptoma internaliziranih problema budući da su mladi koji su im izloženi u većem riziku za razvoj psihičkih poremećaja i ozbiljnih emocionalnih teškoća.

Što se tiče učestalosti raznih internaliziranih problema, u istraživanju koje su provele Vulić Prtorić i Cifrek-Kolarić (2011) rezultati upućuju na to da je 73,5% djece i mladih u posljednja tri mjeseca doživjelo i do 35 simptoma psihosomatskog karaktera. Postoji visoka korelacija između psihosomatike i somatizacije, a također je povezana sa simptomima depresivnosti i problemima anksioznosti. Rezultati dobiveni u diplomskom istraživanju Katarine Čorić (2016) govore o tome kako 23,8% ispitanika ne iskazuje nikakve internalizirane simptome. 16,2% ispitanika ima samo jedan internalizirani simptom, 11,4% ispitanika ima dva simptoma, dok 11,0% ima tri simptoma internaliziranih problema. Ukupno 38,6%

adolescenata iskazuju blage internalizirane simptome. Jedno također aktualno istraživanje (Maglica, Džanko, 2016) u kojem je sudjelovalo 246 učenika srednjoškolskog uzrasta, od prvog do četvrtog razreda pokazalo je da, generalno, u ispitivanju simptoma internaliziranih problema u ponašanju splitski srednjoškolci u najvećoj mjeri opisuju vlastita ponašanja i osjećaje vezane uz povećanu samokritičnost, promjene u navikama spavanja, uznemirenost, te teškoće koncentracije. Najviše učenika se izjasnilo da se u posljednje vrijeme kritizira više nego obično (55,7%) i osjeća promjene u navikama spavanja (54,9%), a najmanje ispitanika primjećuje promjene u seksualnom interesu (6,1%). U nešto manjim postocima, ispitanici su odgovorili da su neodlučni, obeshrabreni u vezi svoje budućnosti, osjećaju krivnju, nezadovoljni su sobom, a nisu rijetki ni učestalije plakanje, gubitak energije, promjene apetita i razdražljivost. S druge strane, samoubojstvo danas treći vodeći uzrok smrti među mladima između 15. i 24. godine. Ako gledamo populaciju srednjoškolaca i studenata, tada je suicid drugi vodeći uzrok smrti. U razdoblju od 1985. do 2000. u Republici Hrvatskoj stopa suicida bila je najviša u dobnoj skupini između 15. i 30. godine (Graovac i Prica, 2014). Što se tiče razlika u spolu, rezultati istraživanja provedenog u svrhu ranije spomenutog diplomskog rada (Miser, 2016) pokazali su da su adolescentice sklonije iskazivati simptome depresivnosti i emocionalnih teškoća u odnosu na adolescente, no razlike između adolescenata i adolescentica nisu nađene u simptomima suicidalnosti. Prema tome, rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da su djevojke rizičnija skupina za razvoj internaliziranih problema u ponašanju. Slično govori i Krstanović (2016) navodeći kako važan utjecaj na postojanost internaliziranih problema ima spol te da internalizirani problemi ukazuju na znatno veći kontinuitet kod djevojčica za razliku od eksternaliziranih koji su češći kod dječaka. Silobrčić-Radić (2004, prema Maglica, Džanko, 2016) navodi kako je kod depresije djece i mladih do 19 godina tijekom 2002. godina prisutna nešto viša stopa hospitalizacije kod muškog spola naspram ženskog spola, no da sporastom dobi raste i broj žena koje imaju značajnije depresivne smetnje. Glavina i Keresteš (2007, prema Novak, Bašić, 2008) opisuju da su do 13. godine života simptomi depresije prisutniji kod dječaka te da je kod njih razina depresivnosti prilično stabilna kroz razvoj dok kod djevojčica simptomi rastu s povećanjem dobi. Slično potvrđuju i rezultati inozemnih istraživanja (Nolen-Hoeksema, 2001; Cole i sur., 2002; Bongers i sur., 2003; Kuzman, Pejnović-Franelić i Pavetić, 2004, prema Macuka, 2016) koji govore kako su depresivni poremećaji su vrlo rijetki u djetinjstvu te da u toj dobi ne postoje spolne razlike u incidenciji, ali kako tijekom adolescencije postoji izrazito povećanje učestalosti, posebice kod djevojaka. Tako u dobi od 16 godina djevojke imaju dvaput veću vjerojatnost razvoja depresivne simptomatologije od mladića (Tram i Cole, 2006, prema

Macuka, 2016), a za depresiju koja je započela u adolescenciji postoji velika vjerojatnost da se održi i u odrasloj dobi (Rutter, Kim-Cohen i Maughan, 2006, prema Macuka 2016). S obzirom na plašljivost, Bouillet i Uzelac (2007) opisuju da je ona u prvim godinama školovanja jednako zastupljena kod dječaka i djevojčica. Tijekom daljnjeg razvoja, taj se poremećaj u dječaka pomalo gubi, a u djevojčica ostaje jednako čest ili postaje češći. S druge strane, dječaci su do puberteta jednako povučeni kao i djevojčice do puberteta, a zatim povučenost ima tendenciju porasta kod djevojčica što se uočava već oko desete godine života. Hofstra, Van derEnde i Verhulst (2002) su longitudinalnim istraživanjem pokazali da kod poremećaja raspoloženja kod dječaka možemo govoriti o njihovom javljanju i stabilnosti već rijekom najranije dobi, dok se kod djevojčica javljaju kasnije i imaju drukčiji razvojni put, više vezan uz iskustva rane adolescencije. Skupina autora (Zahn-Waxler, Klimes-Dougan i Slattery, 2000.; Kessler, Avenevoli i Merikangas, 2001, prema Macuka, 2016) navodi, temeljeno na istraživanju internaliziranih problema, kako tijekom adolescencije djevojke, ali ne i mladići pokazuju značajno povećanje u zastupljenosti anksioznosti i depresivnih raspoloženja te da, ne samo da su adolescentice sklonije internaliziranim problemima, već da ženski spol postaje najjači rizični čimbenik za internalizirane probleme.

5. POSLJEDICE VRŠNJAČKOG NASILJA

O posljedicama vršnjačkog nasilja po prvi se puta počelo raspravljati nakon objave knjige Thomasa Hughesa „*Tom Brown's School Days*“ u Engleskoj 1857. godine. Navedena je knjiga potaknula javnu raspravu o posljedicama nasilnog ponašanja u engleskim javnim školama. Ipak, od tog razdoblja pa do 70-ih godina prošlog stoljeća bila su rijetka sustavna istraživanja koja su se bavila vršnjačkim nasiljem. Stvari su se promijenile kada je švedski istraživač Dan Olweus počeo provoditi niz istraživanja o prirodi i posljedicama nasilja među djecom u skandinavskim školama. Nakon toga, počele su se provoditi brojne studije koje su se bavile istraživanjem kratkotrajnih i dugotrajnih posljedica vršnjačkog nasilja, a provodile su se širom svijeta. Istraživale su se tako posljedice uključenosti u vršnjačko nasilje za djecu počinitelje nasilja, djecu žrtve nasilja te djecu koja su i žrtve i počinitelji nasilja. Same posljedice mogu se grupirati u tri šire kategorije: psihološke poteškoće, poteškoće u socijalnom funkcioniranju i tjelesne posljedice, a više je različitih čimbenika koji mogu utjecati na to kakve će biti posljedice vršnjačkog nasilja. Rigby (2006) kao najvažnije čimbenike spominje oblik vršnjačkog nasilja, učestalost nasilja kao i njegovo trajanje te karakter i otpornost samog djeteta. Smatra se kako će pojedinci koji su izloženi nasilju češće i kroz dulje vrijeme imati negativnije posljedice. No, pritom se ne smije zaboraviti kako su

neka djeca otpornija od druge te da i iz čak razmjerno intenzivnog zlostavljanja mogu izići bez većih posljedica – psihičkih i fizičkih.

Ipak, kad učenici priznaju da ih je iskustvo nasilja smetalo, kao najčešće emocije vezane uz taj događaj navode ljutnju ili tugu. Među dječacima koji su nasilje doživjeli svakog tjedna i kojima je to smetalo, njih 63% kao glavnu emociju navelo je ljutnju, a njih 37% tugu, dok je kod djevojčica zastupljenija bila tuga sa 61%, a zatim ljutnja s 39% (Rigby, 2006). Prvenstveno možemo reći kako se najčešće pronalaze podaci o tome da djeca/mladi izloženi vršnjačkom nasilju imaju više internaliziranih problema, a djeca/mladi skloni nasilju nad drugom djecom više eksternaliziranih problema. Kao što je već spomenuto, posljedice nasilja za žrtve javljaju se na fizičkom, emocionalnom i psihosocijalnom planu, a u literaturi se najčešće promatraju kao kratkoročne (one koje traju za vrijeme i neko vrijeme nakon proživljenog nasilja) te dugoročne posljedice (koje traju dulje vrijeme te su prisutne i u odrasloj dobi) (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012). Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012: 273-274) u svom radu navode da su „kratkoročne posljedice s kojima se žrtve suočavaju: učestali izostanci iz škole, slabiji školski uspjeh, pojačani strahovi, slabije samopouzdanje i samopoštovanje, osjećaj manje vrijednosti, usamljenost, povučenost, osjećaj napuštenosti, pretjerana osjetljivost, suicidalne misli, psihosomatski simptomi (glavobolja, bolovi u truhu, bolovi u leđima, vrtoglavica, poteškoće sa spavanjem, jutarnji umor. Dugoročne posljedice koje navedeni autori navode su: doživljaj sebe kao drugačije osobe od ostalih u društvu, anksioznost, depresija, niže samopoštovanje, poremećaj u prehrani, osjećaj nemoći da se zauzme za sebe, osjećaj da svijet nije sigurno mjesto, naučena bespomoćnost, beznađe, ljutnja i ogorčenost na sebe, ne uspijevaju ostvariti svoj potencijal. Osim toga kako se nasilje među vršnjacima uglavnom događa u školi, učenici koji su dugotrajno izloženi nasilju školsko okruženje vide kao neprijateljsko, zastrašujuće te kroz veći dio školovanja prolaze osjećajući se anksiozno i nesigurno. Zbog toga često izostaju iz škole, a njihov školski uspjeh je nerijetko slabiji od onoga njihovih vršnjaka". Sesar, Sesar i Dodaj (2012) govore o velikom broju inozemnih istraživanja koja konzistentno pokazuju kako djeca izložena zlostavljanju od vršnjaka imaju lošije emocionalno funkcioniranje u adolescenciji te su pod povećanim rizikom za razvoj anksioznog i depresivnog poremećaja te izbjegavajućeg ponašanja. Bukowski, Laursen i Hoza (2010, prema Maglica, 2016) ukazuju na to da djeca koja imaju loše odnose s vršnjacima i koji su isključeni iz vršnjačke skupine imaju povećan rizik za pojavu depresivnosti tijekom daljnjeg razvoja. Djeca koja su žrtve nasilja od strane svojih vršnjaka, imaju širok spektar zdravstvenih problema, a najčešće je riječ o psihosomatskim teškoćama, kao što su problemi spavanja, osjećaj napetosti, umor i vrtoglavica (KrapićIvuša,

2016). Sesar (2011) navodi kako postoji povezanost između izloženosti kontinuiranom zlostavljanju od strane vršnjaka i niskog samopoštovanja, koja su uključivala često zlostavljanu djecu različitih dobnih skupina. Govoreći o spolnim razlikama, djevojčice koje su često izložene nasilnom ponašanju procjenjuju se manje sretnima u odnosu na dječake koji doživljavaju nasilje. U transverzalnim istraživanjima na temu vršnjačkog nasilja, u kojima su kao metode istraživanja korištene skale samoprocjene sreće, također je potvrđena povezanost između izloženosti nasilnom ponašanju i osjećaja tuge u osnovnoj i srednjoj školi, a kao najviše nesretna procijenjena su djeca žrtve vršnjačkog nasilja koji su mlađi od 13 godina (O'Moore i Hillery, 1991, Boulton i Underwood, 1992, Forero i sur., 1999, prema Sesar, 2011). Skupina autora (Craig, 1998; Kumpulainen i sur., 1998; Perry, Kusel i Perry, 1988; Schwartz i sur., 1998; Rigby, 2002, prema Krapić Ivuša, 2016). Drugi autori navode i kako djecu koja doživljavaju nasilje, u usporedbi s ostalom djecom osim ranije navedene depresivnosti i anksioznosti, karakteriziraju i nesigurnost i sklonost samoubojstvu te imaju nisko samopouzdanje i samopoštovanje, introvertirane su, neasertivne, pasivne, submisivne osobe, a javlja se i tendencija da sebe okrivljuju za poteškoće (Rigby, 2002.; Schwartz, 2000.; Boulton i Smith, 1994.; Olweus, 1994.; Mynard i Joseph, 1997, prema Šuman, 2017). Osim toga, također se osjećaju usamljenije i manje sretno u školi te imaju manje dobrih prijatelja (Nansel i sur., 2001, 2004, prema Sesar, 2011). Što se tiče najrizičnijih od svih oblika internaliziranih ponašanja, pokušaja samoubojstva te samog čina samoubojstva, istraživanja koja su se bavila različitim aspektima suicidalnog ponašanja prepoznala su kao važan faktor rizika za pokušaj suicida i suicid kod djece i adolescenata: vršnjačko zlostavljanje (*bullying*) tijekom školovanja (Tomic, 2005). Kaltiala-Heino (1999, prema Graovac i Prica, 2013), i suradnici proveli su istraživanje u Finskoj 1999, a cilj je istraživanja bio utvrditi povezanost između nasilja u školi (doživljavaju li učenici nasilje ili su sami nasilnici) i depresije i suicidalnosti. Uzorak je bio vrlo velik i to 16 410 adolescenata od 14 do 16 godina, a istraživanje se provodilo od 1995. do 1999. godine. Rezultati su pokazali kako su depresija i suicidalne primisli češći su kod zlostavljanih učenika i učenika zlostavljača, najveći rizik od suicidalnih primisli je kod učenika koji su bili i nasilnici i žrtve, a sljedeći najveći rizik je kod učenika koji su nasilnici, dok žrtve vršnjačkog zlostavljanja imaju osjećaj poraza i poniženja koji može voditi u depresiju, beznade i suicidalno ponašanje (Kaltiala-Heino i suradnici, 1999, prema Graovac i Prica, 2013). Kim i Leventhal (2008, prema Graovac, Prica, 2013) govore kako rezultati različitih istraživanja jasno pokazuju da bilo kakva vrsta participacije u vršnjačkom zlostavljanju nju povećava suicidalni rizik, a pri tome treba napomenuti da su žrtve zlostavljanja sklonije suicidalnim mislima od zlostavljača (Hinduja i Patchin, 2010).

Odnosno, viktimizirani učenici 2,4 puta češće govore o suicidalnim mislima i 3,3 puta su skloniji prijaviti suicidalno ponašanje u odnosu na njihove vršnjake koji nisu bili žrtve vršnjačkog nasilja (Freda, 2010, prema Graovac i Prica, 2013). Odrasle osobe koje su prijavile da su bile žrtve vršnjačkog zlostavljanja u mladosti imaju dvostruko veću vjerojatnost, u odnosu na osobe koje nisu bile žrtve vršnjačkog nasilja, da će pokušati počinuti suicid (Meltzer i sur., 2011, prema Graovac i Prica, 2013).

6. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj ovog diplomskog rada je utvrditi povezanost između izloženosti vršnjačkom nasilju i internaliziranih problema u ponašanju kod mlađih adolescenata s područja Međimurja, točnije kod učenika sedmih i osmih razreda iz osnovnih škola u administrativnim gradskim sredinama, Čakovcu, Murskom Središću i Prelogu. Uz povezanost, ovaj diplomski rad istražuje i samu pojavnost vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju kod međimurskih učenika, a podaci dobiveni istraživanjem omogućit će temeljitije predlaganje smjernica za preventivno djelovanje u školama.

S obzirom na cilj istraživanja definirani su sljedeći istraživački problemi i hipoteze:

Problem 1: Ispitati zastupljenost različitih vrsta vršnjačkog nasilja kao i internaliziranih problema u ponašanju, odnosno depresivnih i suicidalnih simptoma kod učenika sedmih i osmih razreda osnovnih škola u Čakovcu, Murskom Središću i Prelogu.

Problem 2: Istražiti postoje li razlike u pojavnosti određenih vrsta vršnjačkog nasilja po spolu.

Problem 3: Istražiti postoje li razlike u pojavnosti internaliziranih problema u ponašanju po spolu.

Problem 4: Istražiti postoji li povezanost između vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju, odnosno je li češća izloženost vršnjačkom nasilju povezana s javljanjem većeg broja internaliziranih simptoma.

U skladu s navedenim istraživačkim problemima postavljene su i sljedeće hipoteze:

S obzirom da je prvo pitanje djelomično eksplorativno, ne pretpostavlja se odgovor o zastupljenosti vršnjačkog nasilja i zastupljenosti simptoma internaliziranih problema kod ispitanika, već će se na taj problem odgovoriti samim istraživanjem.

Hipoteza 2:

U znanstvenim se istraživanjima često navode razlike u odnosu na pojavnost različitih vrsta vršnjačkog nasilja (Rigby, 2006; Pregrad, 2011; Velki i Kulterovac Jagodić, 2014). Pretpostavlja se da će djevojke češće biti izložene relacijskom nasilju, a mladići fizičkom, dok se za verbalno nasilje, otuđivanje predmeta i nasilje putem interneta ne očekuju razlike po spolu.

Hipoteza 3:

Kao što je već u uvodnom dijelu spomenuto, u znanstvenim se izvorima nerijetko spominje razlika u pojavnosti internaliziranih problema s obzirom na spol (Silobrčić – Radić, 2004; Macuka, 2016; Miser, 2016; Krstanović, 2016). Pretpostavlja se da djevojke češće iskazuju simptome internaliziranih problema u odnosu na mladiće.

Hipoteza 4:

Mnogobrojna istraživanja govore o povezanosti vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju (Sesar, Sesar, Dodaj, 2012; Krapić Ivuša, 2016; Šuman, 2017). Pretpostavlja se da će povezanost između različitih vrsta vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju biti pozitivna, odnosno da će češća izloženost vršnjačkom nasilju biti povezana s većim brojem internaliziranih simptoma.

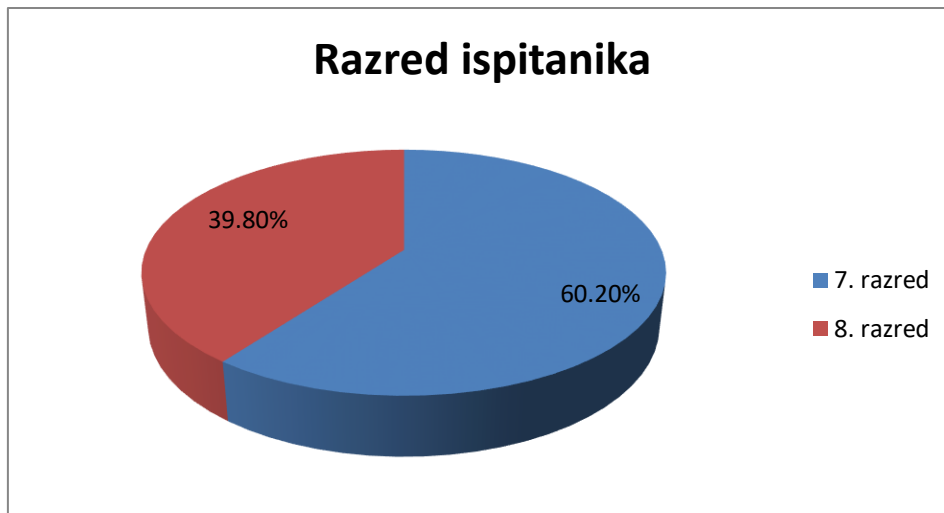
7. METODOLOGIJA

7.1. NAČIN PROVOĐENJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je provedeno kroz travanj i svibanj 2018. godine u Prvoj, Drugoj i Trećoj osnovnoj školi Čakovec te u Osnovnoj školi Prelog i Osnovnoj školi Mursko Središće. Sudjelovalo je ukupno 433 učenika sedmih i osmih razreda oba spola. Istraživanje je provedeno u dogovoru sa stručnim suradnicima škole, psiholozima i pedagogima. Ispitivanje je izvršeno grupno za vrijeme trajanja nastave, a za njegovo ispunjavanje bilo je potrebno oko 15 minuta. Sudjelovanje u istraživanju bilo je dobrovoljno, te su sudionici u bilo kojem trenutku mogli odustati od ispunjavanja upitnika. Isto tako, učenicima je zajamčena anonimnost i povjerljivost podataka prikupljenih istraživanjem. Cijeli postupak proveden je u skladu s etičkim načelima pa su roditelji ispitanika prije ispunjavanja Upitnika davali suglasnost za sudjelovanje potpisujući obavijesni pristanak u kojem su bili objašnjeni detalji, ciljevi i svrha ispitivanja.

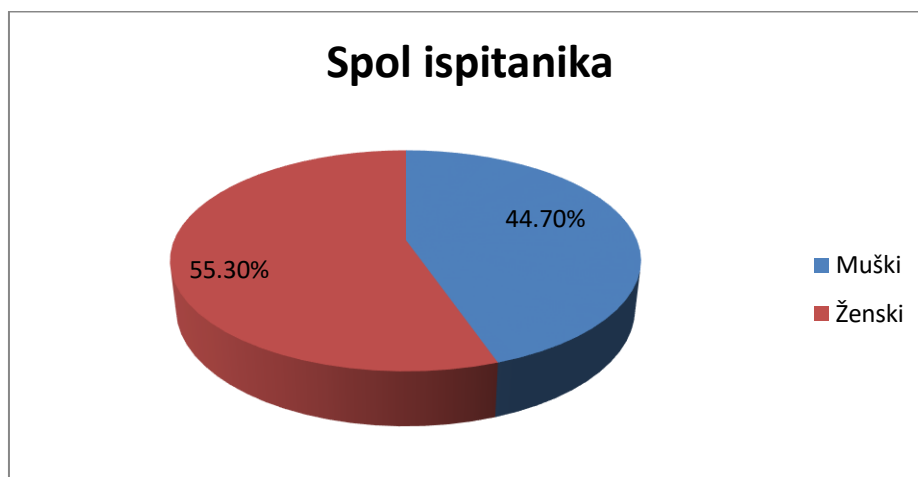
7.2. UZORAK ISPITANIKA

Kao što je iz Slike 1 vidljivo, u istraživanju je sudjelovalo 433 učenika i učenica sedmih (60,2%) i osmih razreda (39,8%).

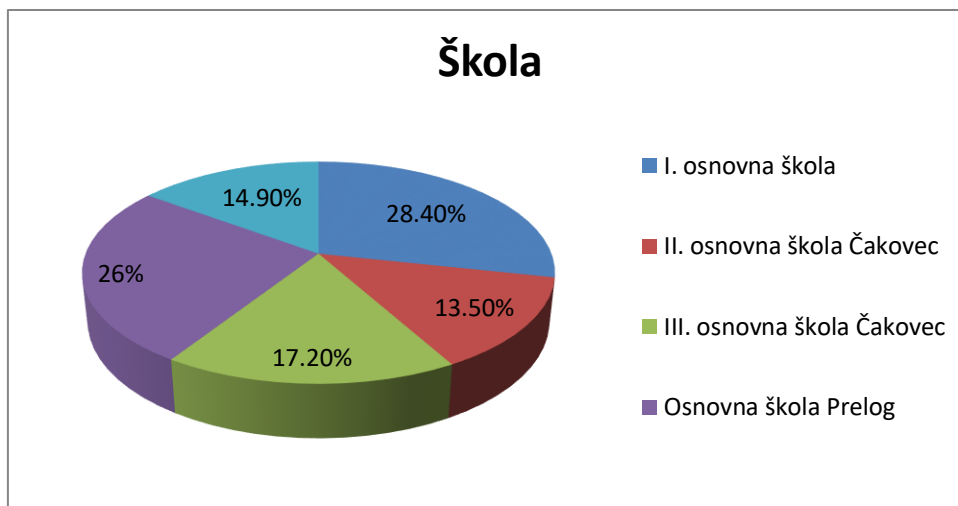
Slika 1. Uzorak ispitanika prikazan prema razredu

U uzorak je uključeno 190 (44,7%) mladića i 235 (55,3 %) djevojaka (vidi Sliku 2), starosti od 12 do 15 godina (M=13,6).

Slika 2. Uzorak ispitanika prikazan prema spolu

Isto tako, uzorak je činilo 122 (28,4%) učenika Prve osnovne škole Čakovec, 112 (26%) učenika Osnovne škole Prelog, 74 (17,2%) učenika Treće osnovne škole, 64 (14,9%) učenika Osnovne škole Mursko Središće i 58 (13,5%) učenika Druge osnovne škole Čakovec te 3 učenika koja se nisu izjasnila o školi kojoj pohađaju.

Slika 3. Uzorak ispitanika prikazan prema školama gdje su prikupljeni podaci

7.3. VARIJABLE I MJERNI INSTRUMENTI

Instrumentarij korišten u istraživanju konstruiran je od dijelova više upitnika- Upitnika školskih odnosa (School Relationship Questionnaire – SRQ) autora Woods i White (2005), Multidimenzionalne skale vršnjačkog nasilja (Multidimensional Peer- Victimization Scale, Mynard, Joseph, 2000), Upitnika o ponašanju na internetu (Čosić i sur., 2010), te skale internaliziranih problema iz CTC upitnika za djecu i mlade (Mihčić, Novak i Bašić, 2011).

Dio upitnika vezan uz vršnjačko nasilje sadrži varijable koje su prilikom obrade podataka grupirane u 5 vrsta nasilja: fizičko nasilje, verbalno nasilje, otuđivanje predmeta, relacijsko nasilje i nasilje putem Interneta. Osim navedenog, upitnik je sadržavao pitanja vezana uz mjesto gdje se nasilje dogodilo, reakciju viktimiziranog učenika, osobu kojoj se učenik povjerio te reakciju učenika kada vidi da je netko od njegovih vršnjaka viktimiziran.

S druge strane za procjenu internaliziranih problema u ovom istraživanju korišten je dio CTC Upitnika za djecu i mlade. Riječ je o skraćenoj i adaptiranoj verziji američkog instrumenta CTC Youth Survey, koji je proizašao iz sustava „Communities That Care“, čiji su autori Catalano i Hawkins. CTC Upitnik za djecu i mlade sadrži 156 varijabli te je namijenjen identificiranju 18 rizičnih i 9 zaštitnih čimbenika za razvoj poremećaja u ponašanju, a u ovom su istraživanju iz CTC upitnika preuzeta pitanja vezana uz simptome depresivnosti i suicidalnosti ispitanika.

8. REZULTATI

8.1. Pojavnost vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju

Kako bi se odgovorilo na prvi istraživački problem, prikazane su frekvencije rezultata za svih pet oblika nasilja te za simptome internaliziranih problema

8.1.1. Pojavnost vršnjačkog nasilja

Kao što iz Tablice 1 možemo vidjeti, učenici najmanje često doživljavaju nasilje putem interneta (49% učenika nije ga doživjelo nikada, a 43,3% jednom) i fizičko nasilje (24,3% učenika nije ga doživjelo nikada, a 63,2% doživjelo ga je jednom), dok su oblici nasilja koji se najčešće pojavljuju verbalno nasilje (19,2% učenika doživjelo ga je jednom tjedno i češće) i otuđivanje predmeta (10,6% učenika doživjelo ga je jednom tjedno i češće).

Tablica 1. Tablični prikaz distribucije frekvencija na skalama vrsta vršnjačkog nasilja

Vrsta nasilja/ pojavnost	Nikada	Jednom	2 - 3 puta mjesečno	Jednom tjedno	Svakodnevno
Fizičko nasilje	24,3%	63,2%	10,2%	1,8%	0,5 %
Otuđivanje predmeta	20,4%	44%	25%	8,1%	2,5%
Verbalno nasilje	16,9%	41,9%	22%	11,6%	7,6%
Relacijsko nasilje	16,4%	61,4%	15,7%	5,3%	1,2%
Nasilje putem interneta	49%	43,3%	4%	2,3%	1,4%

8.1.2. Pojavnost internaliziranih problema

Kako bi se odgovorilo na problem o pojavnosti internaliziranih problema, u Tablici 2 izražene su frekvencije za svaku od čestica. Možemo vidjeti da se velik dio učenika (postotak ovisi o tvrdnji) slaže se ili se u potpunosti slaže s navedenim tvrdnjama koje upućuju na simptome depresivnosti. Pri tome najveći je postotak slaganja učenika s tvrdnjama: "Brinem oko situacija u kojima bi me mogla uhvatiti trema" (35% učenika se slaže ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom), "Čini mi se da ništa nema smisla" (18,7% učenika se slaže ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom) i "Često mi se plače." (18,% učenika se slaže ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom).

Tablica 2. Tablični prikaz distribucije frekvencija na skali depresivnosti

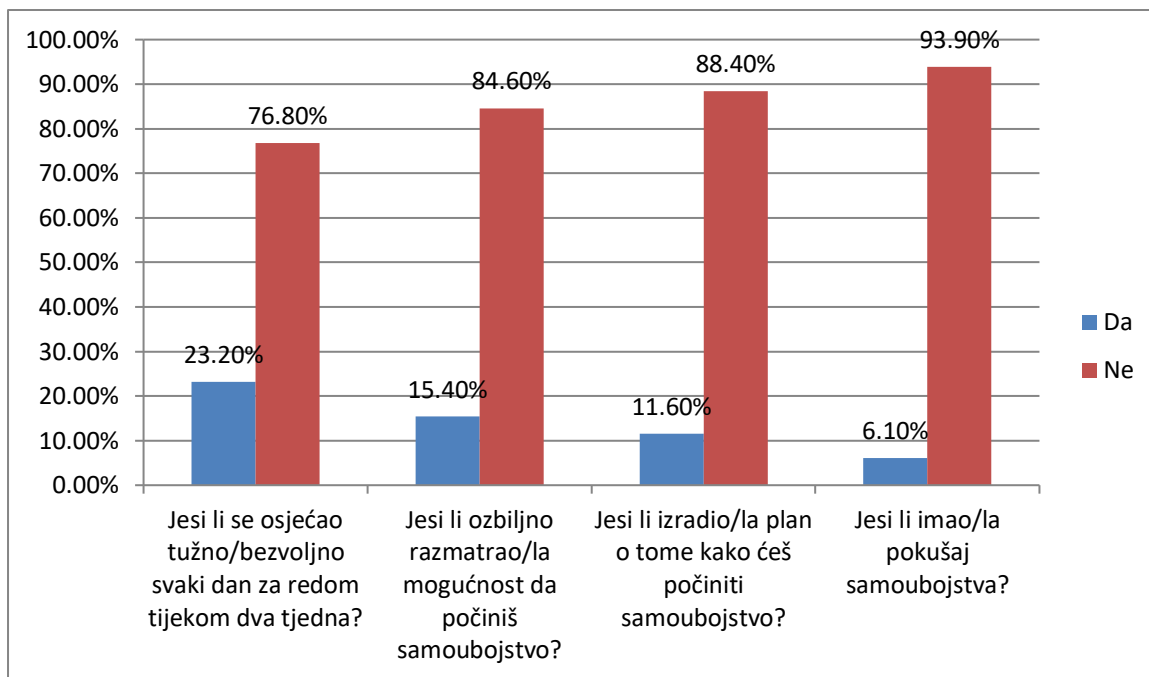
Tvrdnja/ učestalost	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Djelomično se slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem
Zbog zabrinutosti ne mogu zaspati.	45,3%	18,9%	20,3%	9,0%	6,6%
Čini mi se da ništa nema smisla.	41%	21,6%	18,7%	11,4%	7,3%
O sebi razmišljam jako negativno.	45,5%	22,6%	16,3%	8,3%	7,3%
Osjećam se nesretno, depresivno.	46,3%	23%	16,6%	8,3%	5,7%
Mislim da ništa ne vrijedim.	57,8%	17,7%	13,0%	5,9%	5,0%

Nemam energije za život.	50,5%	19,8%	14,2%	7,8%	7,8%
Često mi se plače.	47,1%	17,6%	17,2%	10,4%	7,8%
Brinem oko situacija u kojima bi me mogla uhvatiti trema.	28,4%	14,4%	22,2%	17,5%	17,5%
Osjećam se tužno i potišteno.	46,8%	22,2%	17,0%	8,0%	5,9%
Boli me trbuh/glava u vezi s vršnjacima u školi.	61,7%	18,4%	9,7%	5,2%	5,0%

Tvrdnja s kojom se učenici najmanje slažu jest "Boli me trbuh/glava vezano uz vršnjake u školi (80,1% učenika se uopće ne slaže ili se ne slaže s tvrdnjom).

8.1.3. Pojavnost suicidalnih simptoma

Da bi se odgovorilo na pitanje pojavnosti suicidalnih simptoma, izražene su frekvencije odgovora na pojedinu česticu u toj subskali (Slika 4). Kao što iz priložene Slike 4 možemo vidjeti oko 23% ispitanika osjećalo se tužno/ bezvoljno svakog dana za redom tijekom 2 tjedna ili više te je prekidalo svoje uobičajene aktivnosti. Veliki dio učenika (nešto više od 15%) ozbiljno je razmatralo mogućnost da počini samoubojstvo, dok je njih 11,6% o tome izradilo plan, a 6,1% učenika čak je i imalo pokušaj samoubojstva.

Slika 4. Grafički prikaz distribucije frekvencija na skali depresivnosti

Daljnjom analizom podataka utvrđeno je da se 69,7% učenika ne slaže s nijednom od navedenih tvrdnja, 15,7% učenika slaže se s jednom tvrdnjom, 6,3% s dvije tvrdnje, 5,2% slaže se s tri navedene tvrdnje, dok se 3,1% ispitanika slaže sa sve 4 navedene tvrdnje.

8.1.4. Mjesto gdje se nasilje dogodilo

Što se tiče mjesta gdje se vršnjačko nasilje dogodilo, najveći broj ispitanika, njih 242 (55,9%) navelo je da se dogodilo u učionici, 48 (11,1%) na školskom hodniku, 22 (5,1%) na putu od škole kući ili obrnuto, 10 (2,3%) u školskom wc-u, 20 (2,3%) na školskom igralištu, 7 (1,6%) u školskoj dvorani, 5 (1,2%) na školskom parkiralištu, 3 (0,7%) u školskoj kuhinji i 3 (0,7%) na autobusnoj stanici/ u školskom autobusu. Na pitanje o mjestu vršnjačkog nasilja 83 ispitanika (19%) nije dalo odgovor.

8.1.5. Traženje pomoći

Od ispitanika koji su se povjerali nekome za svoje iskustvo izloženosti vršnjačkom nasilju (N=332), najveći dio povjerio se prijatelju, odnosno prijateljici (41,9%), zatim roditeljima (41,3%) i sestri i bratu (9,3%), a najmanji broj ispitanika povjerio se osoblju škole - nastavniku/nastavnici (4,8%) i školskom pedagogu/psihologu (2,7%).

8.1.6. Reakcija na svjedočenje vršnjačkom nasilju

Što se tiče reakcije na svjedočenje vršnjačkom nasilju prema prijatelju, najveći dio ispitanika naveo je da nisu svjedočili vršnjačkom nasilju (23,6%), a zatim da su pokušali pomoći napadnutom učenicom (21%). Dio ispitanika usprotivio se nasilniku (16,4%), rekao nekome od nastavnika (7,4%) ili roditeljima (3,9%), a dio je pomogao učeniku nakon događaja (5,1%).

8.2. Spolne razlike

8.2.1. Spolne razlike u odnosu na pojavnost vrste nasilja

Kako bismo odgovorili na drugi problem, odnosno utvrdili postoje li razlike u pojavnosti vrste vršnjačkog nasilja s obzirom na spol, budući da je distribucija rezultata asimetrična, izračunali smo hi - kvadrat test za nezavisne uzorke te su rezultati navedeni u Tablici 3.

Tablica 3. Osnovni statistički parametri i hi - kvadrat test za nezavisne uzorke za varijable fizičko, verbalno, relacijsko i nasilje putem interneta s obzirom na spol

Varijable	Spol	N	Hi - kvadrat	df	p
Fizičko nasilje	M	190	36,286*	22	p<0,05
	Ž	235			
Otuđivanje predmeta	M	190	5,094	8	p>0,05
	Ž	235			
Verbalno nasilje	M	190	19,380	23	p>0,05
	Ž	235			
Relacijsko nasilje	M	190	57,259*	34	p<0,05
	Ž	235			

Nasilje putem interneta	M	190	27,831	20	p>0,05
	Ž	235			

Kao što možemo vidjeti iz Tablice 3, razlika u pojavnosti vrsta nasilja u odnosu na spol statistički je značajna za fizičko nasilje ($\chi^2=5,094$, (8), $p<0.05$) i za relacijsko nasilje ($\chi^2=57,259$, (34) $p<0.05$) na razini značajnosti od 5%. Drugim riječima, znači da postoje razlike u pojavnosti određenog oblika nasilja s obzirom na spol, pri čemu mladići doživljavaju više, a djevojke manje fizičkog nasilja nego što je bilo očekivano, dok djevojke doživljavaju više relacijskog nasilja nego mladići.

S druge strane, za otuđivanje predmeta ($\chi^2= 36,286$, (2), $p>0.05$) verbalno ($\chi^2=19.380$, (23), $p>0.05$) i nasilje putem interneta ($\chi^2=27,831$, (20), $p>0.05$) nisu pronađene statistički značajne razlike, odnosno mladići i djevojke ne razlikuju se značajno u pojavnosti navedenih vrsta nasilja.

8.2.1. Spolne razlike u odnosu na pojavnost internaliziranih problema

Da bismo provjerili spolne razlike u internaliziranim problemima, također je napravljen HI-kvadrat test.

Tablica 4. Osnovni statistički parametri i hi - kvadrat test za nezavisne uzorke za varijable suicidalnost, i depresivnost obzirom na spol

Varijable	Spol	N	Hi kvadrat	Df	p
Depresivnost	M	187	84,049*	55	p<0.05
	Ž	231			
Suicidalnost	M	187	15,007*	4	p<0.05
	Ž	231			

Iz Tablice 4. možemo vidjeti kako postoji statistički značajna razlika između djevojaka i mladića na skali simptoma depresivnosti ($\chi^2= 84,049$,(55), $p<0,05$), kao i na skali simptoma suicidalnosti ($\chi^2= 15,007$, (4), $p<0.05$). Djevojke na obje skale postižu statistički značajno više rezultate od mladića, odnosno kod njih se češće javljaju depresivni i suicidalni simptomi u odnosu na mladiće.

8.3. Povezanost pojedinih oblika vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema

Kako bismo utvrdili povezanost između različitih vrsta vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju koristili smo se Spearmanovim koeficijentom korelacije budući da se radilo o podacima koji nisu distribuirani normalno.

Tablica 5. Prikaz korelacija između pojedinih vrsta vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju

Varijable	Fizičko nasilje	Otuđivanje predmeta	Verbalno nasilje	Relacijsko nasilje	Nasilje putem interneta
Depresivnost	0,150**	0,174**	0,295**	0,491**	0,268**
Suicidalnost	0,157**	0,160**	0,283**	0,420**	0,294**

U ovom je istraživanju dobivena statistički značajna povezanost između simptoma depresivnosti i simptoma suicidalnosti sa svim vrstama vršnjačkog nasilja na razini značajnosti od 1%. Pri tome je povezanost najveća između relacijskog nasilja i simptoma depresivnosti ($r=0,491$, $p<0.01$) te relacijskog nasilja i simptoma suicidalnosti ($r=0,420$, $p<0.01$). Obje su povezanosti umjerene i pozitivne što znači da je veća izloženost vršnjačkom nasilju povezana s javljanjem većeg broja simptoma depresivnosti i suicidalnosti. S druge strane, najmanja, ali ipak statistički značajna povezanost utvrđena je između fizičkog nasilja i simptoma depresivnosti ($r=0,150$, $p<0.01$) te simptoma suicidalnosti ($r=0,157$, $p<0.01$).

9. RASPRAVA

Vršnjačko nasilje problem je koji je oduvijek prisutan u svim društvima, a razvojem tehnologije razvijaju se i novi oblici vršnjačkog nasilja, poput nasilja putem interneta. Iako se mnogi istraživači bave temom vršnjačkog nasilja, mali je broj istraživanja, posebice na području Republike Hrvatske koji su se bavili povezanošću vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju.

Općenito se u literaturi najčešće govori o eksternaliziranim problemima, pa tako i u kontekstu vršnjačkog nasilja, dok se o internaliziranim zna vrlo malo. To je najčešće zbog njihove teže uočljivosti i dostupnosti opažanju okoline, zbog čega oni nerijetko ostaju neprepoznati i neriješeni. Međutim, predstavljaju veliki problem i nikako se ne smiju zanemariti. Stoga je važno poznavati i čimbenike povezane s internaliziranim problemima, kao što je i vršnjačko nasilje.

Glavni cilj ovog diplomskog rada bio je utvrditi povezanost između izloženosti vršnjačkom nasilju i internaliziranih problema u ponašanju kod mlađih adolescenata s područja Međimurja sa ciljem prijedloga predlaganja smjernica za preventivno djelovanje.

Dobiveni rezultati govore o tome da oko 24% ispitanika nikada nije doživjelo fizičko nasilje, 63% doživjelo ga je jednom, 10% doživljava ga 2-3 puta mjesečno, oko 2% jednom tjedno, a 0,5% doživljava ga svakodnevno. Otudivanje predmeta nikada nije doživjelo 20-ak % ispitanika, 44% ispitanika doživjelo je jednom, 25% ispitanika doživljava ga 2-3 puta mjesečno, 8% ispitanika jednom tjedno, a 2,5% doživljava ga svakodnevno. Što se tiče verbalnog nasilja, gotovo 17% ispitanika nije ga doživjelo nikada, njih oko 42% doživjelo da je jednom, 22% doživljava ga 2 -3 puta mjesečno, oko 12% doživljava ga jednom tjedno, a njih 8% doživljava ga svakodnevno. Relacijsko nasilje nikada nije doživjelo oko 16% ispitanika, jednom ga je doživjelo 61% ispitanika, 2-3 puta mjesečno doživljava ga oko 16% ispitanika, jednom tjedno njih 5%, a 1,2% ispitanika doživljava ga svakodnevno, dok nasilje putem interneta nikad nije doživjelo 49% ispitanika, 43% doživjelo ga je jednom, 4% doživljava ga 2 -3 puta mjesečno, 2% jednom tjedno, 1 oko 1,5% doživljava ga svakodnevno.

Odnosno, možemo primijetiti kako učenici najčešće doživljavaju verbalno nasilje (19,2% učenika doživjelo ga je jednom tjedno i češće) i otudivanje predmeta (10,6% učenika doživjelo ga je jednom tjedno i češće), dok najmanje često doživljavaju nasilje putem interneta (49% učenika nije ga doživjelo nikada, a 43,3% jednom). Iako za prvi istraživački problem nije postavljena hipoteza, rezultate potvrđuju istraživanja drugih autora, primjerice, Reić i Ercegovac (2016) govore o 40-80% (ovisno o vrsti nasilja) učenika koji su barem

jednom doživjeli nasilje. Rezultati su pokazali da više od 50% učenika doživljava nasilno ponašanje povremeno ili često, a njih čak 5 – 17% svakodnevno doživljava neki od oblika nasilnog ponašanja. Što se tiče zastupljenosti određenih vrsta nasilja, podaci navedenog istraživanja (Reić i Ercegovac, 2016) također su sukladni podacima dobivenim u ovom istraživanju, budući da govori da među oblicima nasilnog ponašanja kojima su učenici izloženi gotovo svakodnevno najzastupljenije je ogovaranje (17,46%), a najmanje se često javlja čupanje za kosu, dijelove odjeće i slično (5,49%) te upućivanje ružnih poruka putem mobilnih telefona ili društvenih mreža (7,71%). Budući da je navedeno istraživanje provedeno na sličnom uzorku (400 učenika osnovnih škola u Splitu) te na sličan način (također su istraživane različite vrste vršnjačkog nasilja), slični rezultati ne iznenađuju. Ipak, generalizacija nije moguća budući da su istraživanja koristila različite varijable vršnjačkog nasilja. Ono što iz navedenog možemo zaključiti jest da s obzirom na učestalost izloženosti vršnjačkom nasilju potvrđenu u oba istraživanja, važno je naglasiti potrebu za implementacijom učinkovitih preventivnih programa usmjerenih na sprječavanje vršnjačkog nasilja u višim razredima osnovne škole.

Što se tiče internaliziranih problema u ponašanju, odnosno zastupljenosti simptoma depresivnosti i suicidalnosti, rezultati su pokazali da su oni u prilično velikom broju zastupljeni kod ispitanika. Pri tome najveći je postotak slaganja učenika s tvrdnjama: "Brinem oko situacija u kojima bi me mogla uhvatiti trema" (35% učenika se slaže ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom), "Čini mi se da ništa nema smisla" (18,7% učenika se slaže ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom) i "Često mi se plače." (18,% učenika se slaže ili se u potpunosti slaže s tvrdnjom). Tvrdnja s kojom se učenici najmanje slažu jest "Boli me trbuh/glava vezano uz vršnjake u školi (80,1% učenika se uopće ne slaže ili se ne slaže s tvrdnjom). druge strane, vezano uz simptome suicidalnosti, oko 23% ispitanika osjećalo se tužno/bezvoljno svakog dana za redom tijekom 2 tjedna ili više te je prekidalo svoje uobičajene aktivnosti. Ozbiljno je razmatralo mogućnost da počini samoubojstvo 15% učenika, dok je njih 11,6% o tome izradilo plan, a 6,1% učenika čak je i imalo pokušaj samoubojstva. Daljnjom analizom podataka utvrđeno je da se 69,7% učenika ne slaže s nijednom od navedenih tvrdnja, 15,7% učenika slaže se s jednom tvrdnjom, 6,3% s dvije tvrdnje, 5,2% slaže se s tri navedene tvrdnje, dok se 3,1% ispitanika slaže sa sve 4 navedene tvrdnje.

Dobiveni rezultati slični su rezultatima do kojih je došla Miser (2016) u svom diplomskom istraživanju, a koji govore o tome da gotovo polovica ispitivanih adolescenata iskazuje visoku rizičnost za depresivnost. Isto istraživanje govori kako simptomi suicidalnosti nisu toliko izraženi kod učenika kao simptomi depresivnosti, ali nikako nisu zanemarivi s obzirom da su

postavljena pitanja u upitniku usmjerena ka visokoj rizičnosti za suicidalnost. Tako je u navedeno istraživanju 11 ispitanika pokazalo visoki rizik za suicidalnost, odnosno, simptome poput razmatranja mogućnosti počinjenja samoubojstva, izrade plana počinjenja te povijesti pokušaja suicida. Moguće je da su razlike u rezultatima, odnosno veća zastupljenost simptoma suicidalnosti u ovim istraživanju, povezane s različitom starosti ispitanika, budući da se u ovom istraživanju radi o osnovnoškolcima koji su u razdoblju puberteta i općenito velikih životnih promjena, kada su i osjetljiviji na različite događaje, dok se u istraživanju Miser (2016) radi o ispitanicima srednjoškolcima.

Samoubojstvo je danas općenito treći vodeći uzrok smrti među mladima 15 - 24 godina, a ako promatramo samo populaciju srednjoškolaca i studenata, tada je suicid drugi vodeći uzrok smrti (Schleifer, 2008; prema Graovac i Prica, 2014). Najčešći znakovi suicidalnog ponašanja kod djece su potištenost, promjene u ponašanju, gubitak interesa za rane hobije i prijatelje, povlačenje od okoline, problemi koncentracije, zakazivanje u učenju, umor i bezvoljnost (Bellanger, Jourdain i Batt-Moillo, 2007), a negativna raspoloženja i emocionalne teškoće se najčešće pojavljuju u adolescenciji jer ona predstavlja jedno od najburnijih razvojnih razdoblja (Fox, Halpren, Ryan i Lowe, 2010; prema Kozjak Mikić i Jokić-Begić, 2013). Upravo iz navedenih razloga potrebno je preventivne napore usmjeriti i prema mladima i njihovom mentalnom zdravlju.

Drugi istraživački problem bio je istražiti postoje li razlike u pojavnosti određenih vrsta vršnjačkog nasilja po spolu. Rezultati govore da postoje razlike u pojavnosti određenog oblika nasilja s obzirom na spol, pri čemu mladići doživljavaju više, a djevojke manje fizičkog nasilja nego što je bilo očekivano, dok djevojke doživljavaju više relacijskog nasilja nego mladići. S druge strane, za otuđivanje predmeta i nasilje putem interneta nisu utvrđene statistički značajne razlike u odnosu na spol ispitanika. Rezultati se u pogledu verbalnog i relacijskog nasilja slažu s rezultatima ranijih istraživanja, dok se razlikuju u rezultatima za fizičko nasilje. Tako Rigby (2006) navodi kako su u svim dobnim skupinama djevojčice rjeđe tjelesno zlostavljane nego dječaci, no one su češće izložene posrednom, odnosno, relacijskom zlostavljanju, dok je učestalost verbalnog zlostavljanja podjednako zastupljena kod učenika oba spola. Rezultati istraživanja u Hrvatskoj (Pregrad, 2011) govore da su dječaci više izloženi ismijavanju i ruganju, dok je kod djevojčica prisutnije isključivanje iz društva i širenje glasina od njima. Slično navode i Velki i Kuterovac Jagodić (2014) koje objedinjujući ranija istraživanja dolaze do zaključka kako su rezultati istraživanja spolnih razlika manje konzistentni kod verbalnog nasilja, dok je fizičko nasilje više karakteristično za dječake, a relacijsko nasilje djevojčicama. Stoga našu hipotezu, kojom se pretpostavljalo da će djevojke

češće biti izložene relacijskom nasilju, a mladići fizičkom, dok se za verbalno nasilje, otuđivanje predmeta i nasilje putem interneta nisu očekivale razlike po spolu, možemo prihvatiti.

Treći istraživački problem odnosio se na razlike u pojavnosti internaliziranih problema u ponašanju. Postignuti rezultati ukazuju kako postoji statistički značajna razlika između djevojaka i mladića za simptome depresivnosti, kao i simptome suicidalnosti pri čemu djevojke postižu više rezultate na oba područja, odnosno iskazuju više simptoma depresivnosti i suicidalnosti u odnosu na mladiće pa se navedena treća hipoteza može prihvatiti. Dobiveni rezultati slični su onima do koji je došla i Čorić (2016), koja je za potrebe svog diplomskog rada koristila podatke dobivene istraživanjem u sklopu projekta UNPD-a „Unaprjeđenje rada na izgradnji sustava prevencije kriminaliteta i podrška osnivanja koordinacijske jedinice za prevenciju kriminaliteta“. Navedeno je istraživanje provedeno u suradnji s Edukacijsko - rehabilitacijskom fakultetom, a trajalo je od 2008. do 2011. godine, a ispitanici su bili srednjoškolski iz grada Čakovca. Navedeni su rezultati sukladni i rezultatima iz dostupne literature. Tako je prevalencija internaliziranih simptoma kod djevojaka veća i iznosi 10,2%, dok kod mladića iznosi 2,6% (Debogović, 2015), a slično tome govori i istraživanje Klarin i Đerđa (2014), prema kojem adolescentice češće iskazuju simptome internaliziranih problema. Iste autorice navode i kako djevojčice imaju dva puta veću vjerojatnost za razvijanje depresivnih stanja nego dječaci, a pri tom naglašavaju različitu manifestaciju depresije, ovisno o spolu. Kod dječaka depresivnost se manifestira kroz impulzivno i agresivno ponašanje, a kod djevojčica depresija se manifestira kroz povlačenje u sebe i depresivno raspoloženje. Anksioznost je također poremećaj u ponašanju koji je češći kod djevojčica nego kod dječaka (Macuka i Smojver Ažić, 2012). Posljednji je istraživački problem bio istražiti postoji li povezanost između vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju, odnosno je li češća izloženost vršnjačkom nasilju povezana s javljanjem većeg broja internaliziranih simptoma. Rezultati su pokazali pozitivnu povezanost između svih vrsta vršnjačkog nasilja i simptoma depresivnosti i suicidalnosti, pri čemu je povezanost najviše između relacijskog nasilja i simptoma depresivnosti i suicidalnosti. Odnosno, veća izloženost vršnjačkom nasilju (posebno relacijskom) povezana je s većim brojem depresivnih i suicidalnih simptoma. Time je potvrđena i naša posljednja hipoteza kako je povezanost između različitih vrsta vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju pozitivna, odnosno da je češća izloženost vršnjačkom nasilju povezana s većim brojem internaliziranih simptoma. Budući da je ova tema slabije zastupljena, kako u Hrvatskoj, tako i stranoj literaturi, možemo navesti sličnost dobivenih rezultata s nešto stariji

podacima kada je u prospektivnom istraživanju koje su proveli Kochenderfer i Ladd (1996) utvrđeno je da djeca izložena zlostavljanju na početku školske godine imaju povećan rizik za razvoj depresivnoga i anksioznoga poremećaja sljedeće školske godine.

10. PREVENTIVNE AKTIVNOSTI

S obzirom na rezultate istraživanja koji ukazuju na povezanost vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju važno je naglasiti važnost prevencije vršnjačkog nasilja. Stoga će u nastavku biti predstavljeni jedan inozemni, ali i jedan hrvatski program koji su se pokazali uspješni u navedenom.

10.1. KIVA program

KiVa (skraćena sintagma - protiv nasilničkog ponašanja) program je koji se već dulji niz godina provodi u skandinavskim školama, a polazi od pretpostavke da u nasilju nisu važne samo žrtve i počinitelji nasilja već se pozornost usmjerava prema djeci koja ne započinju nasilje, ali su uključena u njega ili mu svjedoče. Naime, dio djece pomaže počiniteljima nasilja, tako da pridržavaju žrtvu ili bodre nasilnika (primjerice pljeskom, uzvicima "Bravo!"), čime mu daju povratnu informaciju o tome koliko su njihove aktivnosti učinkovite. Sve to ohrabruje i potiče nasilnika da nastavi, a zna se da je njima važna publika. Čak se često može čuti da bez publike nema nasilja. Manji broj učenika pomaže žrtvama, a najveći dio mirno promatra što se događa i ništa ne poduzimaju (Srisiva i dr., 2013; Glew i dr., 2005, prema Mesarić i Horvat, 2015). Stoga navedeni program nastoji uz podršku glavnim akterima, žrtvama i počiniteljima, osvijestiti važnost uloge druge djece koja svjedoče vršnjačkom nasilju i na njih utjecati da osvijeste svoju ulogu i da se aktivno bore protiv nasilja. Ovaj program osim prevencije nasilja među vršnjacima obuhvaća i rješavanje postojećih slučajeva nasilja, a uz pružanje podrške i pomoći djeci uključuje i senzibilizaciju i edukaciju roditelja i djelatnika u odgojno-obrazovnim ustanovama. Rezultati evaluacije programa su respektabilni (Kärnä i sur., 2011), odnosno govori se o značajnom smanjenju vršnjačkog nasilja otkako se program provodi. Program uključuje univerzalnu, selektivnu i indiciranu prevenciju kroz različite aktivnosti. Primjerice, univerzalnu prevenciju čini 20 sati predavanja koje provode učitelji tijekom školske godine. Ciljevi predavanja su: (1) podići svjesnost učenika o njihovoj ulozi u vršnjačkom nasilju; (2) povećati empatiju prema žrtvama; (3) promicati strategije podržavanja žrtava i njihove samoučinkovitosti. Samo poučavanje uključuje različite rasprave, grupni rad, igranje uloga, gledanje kratkih filmova o nasilju i slično. Učenici su uključeni i u online igru tijekom, ali i između predavanja. Igra uključuje pet razina, od kojih

se svaka sastoji od tri komponente: znam, mogu i hoću. Odnosno, učenici stječu nove informacije o vršnjačkom nasilju (ZNAM), stječu nove vještine za odupiranje vršnjačkom nasilju (MOGU) te se potiče korištenje znanja i vještina u stvarnim životnim situacijama (HOĆU). Od mjera selektivne i indicirane prevencije, najčešće se provode individualne i skupne rasprave učenika (žrtve i nasilnika) te učitelja. Osim toga, svaki učenik "žrtva" dobiva svog vršnjaka mentora, koji je prethodno educiran, koji mu pomaže da lakše proradi iskustvo zlostavljanja.

10.2. Program "Za sigurno i poticajno okruženje u školama"

Navedeni je program dio projekta "Stop nasilju među djecom" u organizaciji UNICEF-a koji se provodio dugi niz godina u 183 škole u Republici Hrvatskoj Program je bio osmišljen kao nastojanje se promijene nepoželjni stavovi, razvije nulta tolerancija prema nasilju, potakne suradnja i uvažavanje te spriječi daljnja pojava vršnjačkog nasilja (Pregrad, 2010). Program se sastoji od 7 koraka:

1. korak - cilj je prvog koraka osvijestiti nastavnike, roditelje i djecu o postojanju problema kroz ispitivanje učestalosti problema, kao i stavova nastavnika putem upitnika. Rezultati se potom prezentiraju i zatim počinje edukacija nastavnika vezana uz prepoznavanje i pravilno postupanje u slučaju vršnjačkog nasilja.

2. korak - drugi je korak okosnica samog programa i odnosi se na uspostavu vrijednosti i pravila u čijem donošenju važnu ulogu imaju učenici, a glavni je cilj izgradnja zaštitne mreže škole

3. korak- tijekom ovog koraka uspostavljena je takozvana zaštitna mreža koju čine pravila, odluke, procedure i osobe koje brinu za sigurnost djece. Na satovima razredne zajednice učitelji (uz stručne suradnike) obrađuju teme vezane uz ponašanje djece žrtava, nasilnika i promatrača. Uz to, u školi se dogovaraju zaduženja, organizira se stalni nadzor i dežurstva nastavnika te se postavlja „sandučić povjerenja“ u kojem se anonimno mogu iznijeti problemi ili pak svjedočenja o situacijama zlostavljanja. U višim razredima formira se skupina vršnjaka pomagača (tzv. „ambasadora protiv nasilja“) čija je uloga pružanje podrške žrtvama. Roditelje se na sastancima poučava kako pravovremeno reagirati na nasilje i pri tome ostvariti suradnju sa školom.

4. korak - cilj je četvrtog koraka uspostava suradnje s drugim institucijama i udrugama u lokalnoj zajednici (policija, crkva, CZSS, udruge i dr.)

5. korak - podrazumijeva uspješnu educiranost svih djelatnika. Očekivano je da se u ovoj fazi već povećava broj djece koja traže pomoć te ona znaju kome se mogu obratiti kako bi im bila pružena po znaju da će im pomoć.

6. korak - podrazumijeva adekvatno i pravovremeno reagiranje školskih djelatnika na potrebe svojih učenika, te prepoznatljivost sustava zaštitne mreže. Uz to, razvijena je suradnja s drugim službama i škola dokumentira napredak.

7. korak - posljednji korak u kojem učenici, djelatnici škole i roditelji školu smatraju sigurnim mjestom.

Nezavisna evaluacija programa govori o tome kako se u školama uključenima u ovaj program podigao osjećaj kompetentnosti djelatnika škole. Uz to, prema samoiskazima učenika prepolovljen je i broj nasilničkih ponašanja, učenici više primjećuju nasilje, manje se boje jer vide reakcije odraslih, a i sami više reagiraju na pojavu zlostavljanja. Iako je više od polovice roditelja bilo upoznato s aktivnostima projekta, suradnja s roditeljima ocijenjena je kao najslabiji dio programa (Radočaj i Pregrad, 2010).

11. METODOLOŠKI NEDOSTACI I PREPORUKE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

Glavni metodološki nedostatak ovog istraživanja je korišteni instrument, koji je zapravo spoj više upitnika o vršnjačkom nasilju te dijela CTC upitnika, a sadržava čestice o različitim vrstama vršnjačkog nasilja i internaliziranim problemima. Spajanje dijelova navedenih upitnika bilo je potrebno, s obzirom na želju da se istraže različite vrste vršnjačkog nasilja. Ipak, kvalitetnije bi bilo koristiti već sastavljeni i standardizirani upitnik koji ispituje ovaj problem. Isto tako, korišteni instrument ispituje isključivo postojanje simptoma internaliziranih problema kod sudionika, zbog čega nije moguće zaključivati o tome postoje li kod adolescenata neki klinički značajni problemi zbog kojih bi bilo potrebno tretmanski intervenirati. U budućim bi istraživanjima bilo potrebno koristiti instrumente koji bi uključivali kliničku procjenu problema, što bi doprinijelo učinkovitijem zaključivanju o tome koja razina prevencije je potrebna koji adolescentima. Isto tako, naglasak u ovom istraživanju je na ispitivanju samoprocjene adolescenata o izloženosti vršnjačkom nasilju, kao i simptomima koji su kod njih prisutni, što je moguće utjecalo na rezultate istraživanja. Stoga bi bilo potrebno ispitati i roditelje ili učitelje o tome kako percipiraju ponašanje i simptome djece, čime bi se dobila jasnija i stvarnija slika rezultata. Nadalje, metodološki nedostatak ovog istraživanja je prigodni uzorak ispitanika budući da su u istraživanju sudjelovali samo učenici čiji su roditelji dali dopuštenje za sudjelovanje, čime je ipak bio isključen jedan dio učenika. Stoga bi buduća istraživanja bilo potrebno provoditi na reprezentativnom uzorku, čime bi se dobila jasnija slika o ovoj problematici.

12. ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi povezanost između izloženosti vršnjačkom nasilju i internaliziranih problema u ponašanju kod mlađih adolescenata s područja Međimurja, točnije kod učenika sedmih i osmih razreda iz osnovnih škola u administrativnim gradskim sredinama, Čakovcu, Murskom Središću i Prelogu. Uz to, istraživala se zastupljenost pojedinih vrsta vršnjačkog nasilja, kao i zastupljenost simptoma internaliziranih problema u ponašanju te razlike u spolu u odnosu na izloženost vršnjačkom nasilju i simptoma internaliziranih problema. Rezultati su dobiveni provednom upitnika dobivenog kao kombinacija CTC upitnika za djecu i mlade (Mihić, Novak, Bašić, 2011) te Upitnika školskih odnosa (School Relationship Questionnaire- SRQ) autora Woods i White, Multidimenzionalne skale vršnjačkog nasilja (Multidimensional Peer-Victimization Scale, Mynard, Joseph, 2000) i Upitnika o ponašanju na internetu (Čosić i sur.,2010). U istraživanju je sudjelovalo 433 učenika i učenica sedmih i osmih razreda osnovnih škola u administrativnim gradskim sredinama, Čakovcu, Murskom Središću i Prelogu. U uzorak je bilo uključeno 122 (28,4%) učenika Prve osnovne škole Čakovec, 112 (26%) učenika Osnovne škole Prelog, 74 (17,2%) učenika Treće osnovne škole, 64 (14,9%) učenika Osnovne škole Mursko Središće i 58 (13,5%) učenika Druge osnovne škole Čakovec. Što se tiče spola, u istraživanju je sudjelovalo 190 (44,7%) mladića i 235 (55,3 %) djevojaka, starosti od 12 do 15 godina ($M=13,6$). Rezultati ovog istraživanja su pokazali da adolescenti iskazuju probleme iz područja internaliziranih problema u ponašanju, odnosno simptome depresivnosti i nešto manje simptome suicidalnosti. Iako su simptomi suicidalnosti manje prisutni, nikako nisu zanemarivi, s obzirom da su postavljena pitanja u upitniku usmjerena ka visokoj rizičnosti za suicidalnost.

Ovi rezultati ukazuju na to da su internalizirani problemi itekako prisutni te da, budući da se teže uočljivi, važno je hitno reagirati kako bi se prevenirao razvoj daljnjih problema. Što se tiče vršnjačkog nasilja, rezultati ukazuju na najčešću pojavnost verbalnog nasilja i otuđivanja predmeta, dok se najrjeđe javlja nasilje putem interneta. S obzirom na spol ispitanika, rezultati ovog istraživanja su pokazali da adolescentice češće iskazuju simptome depresivnosti suicidalnosti u odnosu na adolescente. Prema tome, rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da su djevojke rizičnija skupina za razvoj internaliziranih problema, stoga je važno više se u preventivnom djelovanju usmjeriti na ženski spol. Što se tiče razlika u vršnjačkom nasilju, rezultati pokazuju da su djevojke više izložene relacijskom nasilju, a

mladići fizičkom, što se može objasniti jačom fizičkom konstitucijom dječakom i njihovom spremnošću da snagom preuzmu vodeću ulogu u društvu vršnjaka, ali i time što djevojčice stvaraju mnogo jače i uže povezane socijalne veze (fenomen najbolje prijateljice) te im je zato puno lakše iskorištavati te veze i manipulirati drugima u cilju da ih povrijede (Prpić, 2006). Nadalje, istraživanje je pokazalo značajnu povezanost između svih oblika vršnjačkog nasilja i internaliziranih problema u ponašanju. Iako ne možemo govoriti o uzročno - posljedičnoj vezi, iz navedenih se rezultata može vidjeti važnost djelovanja na prevenciju svih oblika vršnjačkog nasilja.

Budući da škola ima veliku ulogu u životu adolescenata, važno je da ona bude mjesto gdje učenici rado borave, gdje se stvara pozitivno školsko ozračje i gdje su učenici motivirani za učenje, no to ne može biti ostvareno ukoliko su učenici izloženi nasilju od strane svojih vršnjaka. Stoga je iznimno velika i uloga nastavnika i stručnog osoblja kako bi prepoznali vršnjačko nasilje i adekvatno reagirali. Važno je raditi i na uspostavi povjerenja između učenika i djelatnika škole, budući da je istraživanje pokazalo da se učenici vezano uz svoje iskustvo nasilja najmanje često obraćaju djelatnicima škole. Potrebno je i osigurati veći nadzor učenika pod odmorima, osobito u učionicama i na školskom hodniku gdje se nasilje najčešće događa. Što se tiče već počinjenog nasilja, trebalo bi osigurati i potporu učenicima koji su bili izloženi vršnjačkom nasilju, možda kroz postojanje "vršnjaka mentora", koji je prethodno educiran, a koji pomaže zlostavljanom učeniku da lakše proradi iskustvo zlostavljanja kao što je to u KiVa programu. Osim toga, važna je i edukacija svih učenika koji bi se mogli naći u ulozi djece koja svjedoče vršnjačkom nasilju te je potrebno utjecati na njih na način da osvijeste svoju ulogu i da se aktivno bore protiv nasilja.

13. LITERATURA

1. Achenbach, T. M., Edelbrock, C. S. (1978). The classification of child psychopathology: A review and analysis of empirical efforts. *Psychological Bulletin*, 85, 1275-1301.
2. Ashford, J., Smith, F., Van Lier, P. A. C., Ciuipers, P., Koot, H. M. (2008). Early risk indicators of internalizing problem in late childhood: a 9-year longitudinal study. *Journal of child Psychology and Psychiatry*, 49 (7), 774-780.
3. Bašić, J., Novak, M. (2008). Internalizirani problemi kod djece i adolescenata: obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (3), 473-498.
4. Bellanger, M. M., Jourdain, A., Batt-Moillo, A. (2007). Might the decrease in the suicide rates in France be due to regional prevention programmes?. *Social Science and Medicine*, 65 (3), 431-441.
5. Bilić, V., Karlović, A. (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
6. Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
7. Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. Muhek, R. (2007). *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb : Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
9. Colman, I., Wadsworth, M., Crodace, T., Jones, P. (2007). Forty- Year Psychiatric Outcomes: Following Assessment for Internalizing Disorder in Adolescents. *American Journal of Psychiatry*, 164, 1, 126-133.
10. Čorić, K. (2016). *Istodobna pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod adolescenata*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet.
11. Debožović, A. (2015). *Komorbidni poremećaji kao prediktori suicidalnosti u oboljelih od depresivnog poremećaja*. Diplomski rad. Zagreb: Medicinski fakultet.
12. Đuraković, S. J., Šincek, D., Tomašić Humer, J. (2014). *Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolicima*. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60 (32), 61 - 73.
13. Elez, K. (2003): *Nasilništvo i samopoimanje u djece osnovnoškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
14. Graovac, M., Prica, V. (2014). *Rizični čimbenici kod samoubojstva adolescenata*. *Medicina Fluminensis*, 50 (1), 74 - 79.

15. Griffin, R.S., Gross, A.M. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior*, 9, 379-400.
16. Hinduja, S., Patchin, J.W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Arch Suicide Res*, 14, 206-221.
17. Hofstra, M., Van der Ende, J., Verhulst, F. (2002). Child and Adolescent problems predict DSM-IV disorders in adulthood: A 14-year follow-up of a Dutch epidemiological sample. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 41, 2, 182- 189.
18. Kärnä, A., Voeten, M., Little, T., Poskiparta, E., Kaljonen, A., Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa anti-bullying program; Grades 4-6. *Child Development*, 82, 311-330.
19. Klarin, M., Đerđa, V. (2014): Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata, *Ljetopis socijalnog rada*. 21(2). 243-262.
20. Kochenderfer, B. J. i Ladd, G. W. (1996). Peer victimisation: Cause or consequence of school maladjustment. *Child Development*, 67(4), 1305–1317
21. Kozjak Mikić, Z., Jokić-Begić, N. (2013). Emocionalne teškoće adolescentica nakon tranzicije u srednju školu. *Socijalna psihijatrija*, 41 (4), 226-234.
22. Kraljic Babić, K, Vejmelka, L. (2015). Specifičnosti nasilja među djecom, prevencije i tretmana nasilnog ponašanja u predškolskoj dobi. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1 (2), 91 - 114.
23. Krapić Ivuša, M. (2016). Preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. *Diplomski rad*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
24. Krstanović, N. (2016). Internalizirani poremećaji kod djece i adolescenata. *Završni rad*. Osijek: Filozofski fakultet.
25. Macuka, I. (2016). Emocionalni i ponašajni problemi mlađih adolescenata – zastupljenost i rodne razlike. *Ljetopis socijalnog rada*, 23 (1), 65-86.
26. Macuka, I., Smojver-Ažić S. (2012). Osobni i obiteljski čimbenici prilagodbe mlađih adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48 (1), 27-43.
27. Maglica, T., Džanko, P. (2016). Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolcima. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 65 (4), 559 - 585.
28. Maglica, T., Jerković, D. (2014). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika za internalizirane probleme u školskom okruženju. *Školski vjesnik*, 63 (3), 413-431.
29. Mesarić, P., Horvat, K. (2015). Neke sociodemografske odrednice nasilja među učenicima. *Sveučilište u Zagrebu: Prirodoslovno - matematički fakultet*.

30. Miler, M. (2017). Pojavnost vršnjačkog zlostavljanja među djecom i adolescentima, a koji su u tretmanu na zavodu za dječju i adolescentnu psihijatriju s dnevnom bolnicom. Završni rad. Osijek: Medicinski fakultet Osijek.
31. Miser, I. (2016). Pojavnost i prevencija internaliziranih problema kod srednjoškolaca s područja Međimurske županije. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet.
32. Nikčević - Milković, A., Šuto, A., Belančić T. (2013). Nasilje među vršnjacima - postoji li razlika u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama?. Školski vjesnik: časopis za pedagoška i školska pitanja, 62 (2-3), 269 - 287.
33. Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti. Zagreb: Školska knjiga.
34. Pregrad, J. (2010). Program prevencije vršnjačkog nasilja – Za sigurno i poticajno okruženje u školama. Zagreb, Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
35. Prpić, I. (2006). Vršnjačko nasilje među djevojčicama. Ljetopis socijalnog rada, 13 (2), 315-330.
36. Radočaj, T.; Pregrad, J. (2010): „Stop nasilju među djecom – 5 godina sustavnog rada na prevenciji vršnjačkog zlostavljanja“. U: V. Kolesarić (ur.), Zbornik radova sa skupa Nasilje nad djecom i među djecom (2008.). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 381 – 387.
37. Rajhvajn Bulat L., Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. Psihologijske teme, 21 (1). 167 - 194.
38. Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu, 65 (2), 251 - 271.
39. Rigby, K. (2006): Zlostavljanje u školi: što možemo učiniti ?. Zagreb: Mosta.
40. Rigby, K. (2002). New perspectives on bullying. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
41. Rivers, I., Duncan, N., Besag, V. E. (2007). Bullying. Handbooks for educators and parents. Westport, Connecticut, London: Praeger Publisher.
42. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. Ljetopis socijalnog rada, 18 (3), 497-526.
43. Sesar, K., Sesar, D., Dodaj, A. (2013). Povezanost vršnjačkoga zlostavljanja i psiholoških poteškoća: prospektivno istraživanje. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 22 (1), 79 - 100.

44. Storr, C. L., Pacek, L. R., Martins, S. S. (2012). Substance Use Disorders and Adolescent Psychopathology. *Public Health Reviews*, 34 (2), 1-42.
45. Šuman, M. (2017). Agresivnost i vršnjačko nasilje kod učenika osnovnih škola. Sarajevo: Udruženje INFOHOUSE.
46. Vejmelka, L. (2012). Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (2), 215-240.
47. Velki, T., Kuterovac Jagodić, G. (2014), Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (1), 33-64.
48. Velki, T., Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkoga nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 22 (1), 101- 120.
49. Vulić-Prtorić, A., Cifrek-Kolarić, M. (2011). *Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji*, Naklada Slap, Jastrebarsko.